

VAN
ISTEN
TALÁLKOZTAM
VELE

ANDRÉ FROSSARD

ISBN 963 360 558 X

©LIBRAIRIE ARTHÈME FAYARD — PARIS 1969

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT

1053 BUDAPEST, KOSSUTH LAJOS UTCA 1.

FELELŐS KIADÓ: DR. ÁKOS GÉZA IGAZGATÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ: FARKAS OLIVÉR

MŰSZAKI VEZETŐ: NÉVERY TIBOR

A KÖTETET TERVEZTE: SZVOBODA D. GABRIELLA

A SZEDÉST A SZENT ISTVÁN TÁRSULAT VÉGEZTE, USHERWOOD BETŰTÍPUSBÓL

KÉSZÜLT 4,75 A / 5 (V TERJEDELEMBEN (91-010-1)

NYOMÁS: ZALA NYOMDA 91 1727 O

FELFELŐS VEZETŐ: GALLA JÓZSEF IGAZGATÓ

ANDRÉ FROSSARD

**VAN
ISTEN,
TALÁLKOZTAM
VELE**



**SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
Budapest, 1991**

A MŰ EREDETI CÍME:
DIEU EXISTE JE L'AI RENCONTRÉ

FORDÍTOTTA:
PUSKELY MÁRIA

LEKTORÁLTA:
TÖRÖK JÓZSEF

MINDEN JOG FENNTARTVA.
BELEÉRTVE A BARMINEMŰ ELJÁRÁSSAL VALÓ SOKSZOROSÍTÁS JOGÁT IS.

Szüleimnek

HA LETÖRT IS NÉMELY ÁG, S TE VAD OLAJFA LÉTED-
RE BEOLTATTÁL ÉS RÉSZESE LETTÉL AZ OLAJFA
GYÖKERÉNEK ÉS NEDVÉNEK, NE KÉRKEDJ AZ ÁGAK
ROVÁSÁRA. HA MÉGIS KÉRKEDNÉL, TUDD MEG: NEM
TE HORDOZOD A GYÖKERET, HANEM A GYÖKÉR
TÉGED. MONDHATNÁD UGYAN: LETÖRTEK AZ ÁGAK,
HOGY ÉN OLTÓDJAM A HELYÜKBE. EZ IGAZ.
A HITETLENSÉG MIATT TÖRTEK LE, TE MEG A HIT
ÁLTAL ÁLLSZ. NE LÉGY HÁT FENNHÉJÁZÓ, HANEM
FÉLJ!

Róm 11,17-20

Kényelmetlenek a konvertiták” — mondja Bernanos. Ezért is meg néhány más ok miatt is hosszú ideje halasztgatom e történet megírását. Nehéz ugyanis az embernek úgy beszélnie saját megtéréséről, hogy közben nem beszél magáról, még nehezebb azonban az, hogy önmagáról szólva ne essék vagy az önelégültség hibájába, vagy abba, amit a régiek szellemesen „iróniának” neveztek; ez azt jelenti, hogy az ember alattomos módon megtéveszteni akarván mások ítéletét, valamivel több hibát tulajdonít magának, mint amit az igazság megkövetel. Mindez nem volna fontos, ha a tanúság nem volna összekötve a tanúval; az egyik azonban magával hozza a másikat, mégpedig oly módon, hogy együtt kell vállalniuk az elutasítás kockázatát.

Végül is meggyőztem magam: a tanú, még ha méltatlan is, ha egy perrel kapcsolatban megismeri az igazságot, tartozik magának azzal, hogy közölje, azt remélve, hogy ez az igazság önnön érdemei által nyeri majd meg a hallgatóságot. Saját érdemei által hiába várna erre.

Vagy, mit tudom én, különleges módon megtalálta a legvitatottabb ügyre és a legősibb perre vonatkozó igazságot: Van Isten. Én találkoztam Vele.

Váratlanul találkoztam vele — mondhatnám: véletlenül, ha egyáltalán lehet véletlenül belekerülni efféle ka-landba — egy járókelő meglepődésével, aki egy párizsi utca fordulójánál a megszokott tér vagy kereszteződés helyett a házfalakat csapdosó tengert s a váratlanul elé táruló végtelent pillantja meg.

Megdöbbentő pillanat volt — s tart mind a mai napig. Soha nem tudtam megszokni Isten létét.

Barátomat keresve léptem be tizenhét óra tíz perckor a Quartier Latin egy kápolnájába; tizenhét óra tizenöt perc-

kor pedig olyan barát társaságában léptem ki onnan, aki nem erről a földről való.

Amikor beléptem, szkeptikus és szélsőbaloldali ateista voltam, ill. ami e kettőnél még több, közömbös; ezerféle dolog foglalkoztatott, csak Isten nem, akit már tagadni sem akartam, mivel úgy tűnt: az emberi tudatlanság és félelem számlájáról már régen le van írva; néhány perc múlva ugyanonnan mint „római, apostoli, katolikus” léptem ki, s kimeríthetetlen öröm hullámai emeltek föl és ragadtak magukkal.

Húszéves voltam, amikor beléptem. Kilépve pedig keresztségre kész gyermek, aki tágra nyílt szemmel tekintett szét maga körül, nézte ezt az eget, amelyik nem üres többé, ezt a várost, amelyik nem tudta, hogy a levegőben lebeg, a fényes nappal sötétségben járó embereket, akik nem látják a világ függőnyén keletkezett hatalmas hasadást. Megszokott érzéseim, képvilágom, fogalmi rendszerem nem létezett többé; szokásaim eltűntek, ízlésem megváltozott.

Nem tagadom, hogy az efféle váratlan jellegű megtérés megrázó, sőt megengedhetetlen lehet azon kortársaink számára, akik a misztikus villámcsapás helyett jobban szeretik az értelmi megfontolások útját, s egyre kevésbé becsülik, amikor az isteni beleavatkozik a mindennapi életbe. Bármennyire összhangban akarok is lenni korom szellemével, mégsem szolgálhatok a lassú feldolgozás jelzéseivel ott, ahol hirtelen változás ment végbe. Nem kínálhatom fel e változás közvetlen vagy távoli pszichológiai okait, minthogy ezek az okok nem léteznek. A hithez vezető utat sem vagyok képes leírni, mivel egy egészen más úton jártam s egészen másra gondoltam, amikor hirtelen valami csapdaféleségbe estem. Ez a könyv nem azt mondja el, hogyan jutottam el a katolicizmushoz,

hanem azt, hogy miközben egyáltalán nem arra igyekeztem, hogyan találtam magam hirtelen benne. Nem egy értelmi kibontakozás elbeszélése következik most, hanem — hasonlóan egy baleseti jegyzőkönyvhöz — egy váratlan eseményről szóló beszámoló. Nem azért kell viszonylag hosszan beszélnem gyermekkoromról, hogy hitelességem kedvéért hangsúlyozzam az előzményeket, hanem azért, hogy világossá váljék: a velem történtekeket semmi sem készítette elő. Az isteni szeretet ingyenes tette volt. S ha el vagyok is szánva arra, hogy gyakran első személyben beszéljek, ez csak azért történik, mert számomra teljesen világos — amint az mindenki számára azonnal teljesen világos lesz —, hogy nekem semmi szerepem sem volt megtérésemben.

Nem elég ezt mondani, bizonyítani is kell.

Íme a tények.

Apám faluja volt az egyetlen Franciaországban, ahol zsinagóga állt és nem templom.

Réttel és köddel körülvett helység, Belfort után, egyike azoknak a keleti vidékeknek, amelyek csak lassan nyílnak meg a napnak, s ahol a ligetek mögött a megszállás sápadt emlékei sorakoznak. A házak, elzászi módra, egészen szemükig húzzák cserép-sapkájukat, jól nekitámaszkodnak a töltésnek, hogy ellenálljanak a szélnek.

A mező agyagos földjébe süllyedve itt is, ott is néhány szürke kő: a régi német határ maradványai vagy egy katona sírja; itt, gránitba vésett sisakjával egy osztrák katonatiszt, amott Pégoud, a repülő, aki a dicsőség és a lángok rövid parabolája után merev szitakötőként zúzta össze magát e kis erdő szélén.

A négyszáz lelket számláló Foussemagne falut örökös fenyőfák fekete alabárdjai övezik; az agyagos völgykatlan cseréptetőinek egyenetlen kéményein időnként a golyák adnak egymásnak randevút, két vörös vonalat húzva egy elkopott Brueghel-vászonra.

A hely urai, a Reinach-Foussemagne grófok liberális szellemétől vonzva, a középkor vége felé egy elég népes zsidó csoport telepedett meg a falu szívében.

Nem messze a városházától épült rózsaszín homokkőből a zsinagóga. Őszintén szólva a nagy ünnepek között alig látogatta valaki. Megnevezhetetlen stílusban készült a hatalmas épület, boltívébe metszett ablakai egy polgári lépcsőház színes üveglablakaira emlékeztetnek. Időnként megjelenik benne a kopott ruhás, halk szavú, szegény rabbi sziluettje. Későn nősült, egy még inkább megkésett lányt vett el. A gyertyatartóknak ez a panaszos hangú két ázott verebe olyan nyomorúságban élt, hogy a hitközség

tagjai szánakozó mosollyal jegyezték meg: „Rabbi, ez nem egy zsidónak való foglalkozás!”

Hogy a mieink gyakorlók voltak-e? Vallásuk inkább jogi és erkölcsi törvények megtartásából állt, mintsem ájtatossági gyakorlatokból. Meg kellett tartani, tehát meg is tartották a szombati nyugalmat, Mózesnek a bűjtre és a hús elkészítésére vonatkozó előírásait. Hűségesen megünnepezték a húsvétot, ezt a titokzatos ünnepet, amikor szertartásosan kiosztották a csodálatosan fehér, helyenként a kemence tüzétől enyhén megpirult, hólyagokkal pöttyözött kovásztalan kenyeret vagyis pászkát. Vállukon báránypőrrel évente egyszer lementek a zsinagógába, hogy egy éjszakát imában töltve készüljenek fel Jóm Kippúr bűjtjére, ami is másnap néha oda vezetett, hogy valamelyikük, kiéhezve, titokban — s a mi kaján tekintetünktől kísérve — mintegy szórakozásképp mazsolát csipegetett vagy cukor darabkát majszolt, miközben szokatlan lelkesedéssel az esőről vagy a szép időről beszélt. Vajon hittek? Kétségtelenül. Egy zsidó számára zsidónak lenni és hinni egyet jelent. Nem tagadhatja meg Istenét anélkül, hogy meg ne tagadná önmagát. Nálunk azonban soha egyetlen szó sem esett a vallásról, mi a legszükségesebb vörös köztársaságiak voltunk.

A két közösség veszekedés nélkül élt egymás mellett, anélkül, hogy védősánc mögé bújtak volna. Gyermekeként itt ebben a vegyes összetételű faluban töltöttem nyári vakációm nagy részét. Azt sem tudtam, hogy létezik, legalábbis egyesek szerint, „zsidó probléma”. A keresztényeknek megvoltak saját ünnepeik. A szomszéd falvakban ünnepeltek, ahol volt templom. És megvoltak a zsidók ünnepei is, csak ezek mindig más időpontra estek. A keresztények vasárnap, a zsidók meg szombaton pihentek. Ez a szokás rendszerint a hosszú hétvége előnyével szolgált

mindenkinek. A keresztényeknek is megvolt a temetőjük; a zsidóknak is Belfort mellett, nagyanyám ott van eltemetve.

A lelkek között nem a vallás, hanem a politika húzott választóvonalat.

Voltak a „feketék”, akikben a „vörösök” egy letűnt korszak csökevényeit látták. Feketék, mint az esküvői ruha és a falusi temetések, feketék, mint papjaik reverendája, feketék, mint azon idők éjszakája, ami nem tudta őket fogva tartani — nos ezek a „feketék” a „nagyokra”, jobbfelé szavaztak, jöllehet legtöbbjük olyan kisember volt, akár-csak mi magunk. Tisztelték a fennálló rendet, nem gondoltak megváltoztatására, még jobbítására sem; teljesen kielégítette őket az engedelmesség és a tisztelet. Legalábbis ezt a benyomást keltették.

A „vörösök” között nagyapám volt az első, foglalkozására nézve szíjgyártó. Radikális köztársaságinak vallotta magát. Abban az időben és azon helyen, ahová még nem hatolt be a szocializmus, nem mondhatta volna meg világosabban, hogy forradalmár. Esténként a cserépégető munkásai és a köztársaságpárti parasztok az ő műhelyében találkoztak. Miközben politikáról beszéltek, nagyapám a lámpafénynél tovább metszette és varrta a bőrt. Politizálni annyit jelentett, mint a nyomorról beszélni. A munkás naponta öt-tíz sous-t keresett, de még így is féltékennyé tette a parasztokat, akik néhány holdnyi zsugori földjükből alig tudtak megélni. Semmiféle szociális törvény nem védte azt, aki napi tíztizenkét órás munkával sem volt képes kikerülni a nélkülözésből. A másik meg az időjárás szeszélyétől függött, s senkitől sem várhatott segítséget. Ez volt a századforduló. A vidék ura már nem Reinach-Fosse-magne gróf volt, akinek birtokát már rég szétarabolták és eladták, hanem a cserépégető tulajdonosa, aki az üzem mellett lakott egy meglehetősen csúnya téglaházban, amit azonban mi, a

falú gyerekei, olyan hatalmasnak és olyan gazdagnak ítéltünk, mint Versailles-t. Elképzelésünk szerint óriás játékok, nevetés és fény töltötte meg; elképzelhetetlenek tartottuk, hogy abban valaki ne legyen boldog. Bármily szemtelenek voltunk is egyébként, nem mertünk hozzá túlságosan közel menni, s mindig igyekeztünk gyorsan elhaladni szöges kerítése mellett. Lehet, hogy a boldogság háza volt; lehet, hogy az emberevő óriások háza, ami végzetessé válhat egy baloldali Hüvelyk Matyinak. Arrafelé jártamban attól féltem, hogy egyszer csak meghallom a magukat szeretetre méltónak mutató felnőttek hagyományos hívogatását: „Gyere, senki se fog megenni!”

Nagyapámat nem ismertem. Halála után szerény vályogházunkban nagyanyám uralkodott egy olyan józan asszonynak a tekintélyével, aki fejét mindössze egyszer vesztette el, nevezetesen amikor mint egy jó módú zsidó család leánya ráfeledkezett egy egyszerű munkás kék szemére. Ez volt nagyapám. Ennek a fiatal örökösnőnek — bármily csekély volt is az örökség —, valamint egy katolikus származású proletárnak — bármily távol volt is a katolicizmustól — a házassága egyformán meglepte a környék zsidó és keresztény lakóit; képtelenek voltak felfogni ezt a házasságot.

Semmi sem emlékeztetett erre a szerelmi történetre annak szigorú arcán, aki erős kézzel kormányzott minket, mindig feketébe öltözve, s aki gyöngédségét csak az irónia szemérmes fordulataival fejezte ki. Ez a családra, de talán a környékre is annyira jellemző tréfálkozó kedv — ami hol szelíd, hol kiábrándult, hol meg büntető jelleget öltött — megfagyasztotta érzelmeinket, s azok jegelt állapotban nemigen találtak egymásra.

Nagyon összetartott a család, de reggelenként alig mertünk egymásnak jó reggelt kívánni: aki elsőként kelt fel, féltében, nehogy megbántsa a később ébredőt, azt színlelte, hogy észre sem veszi érkezését, bár azért szó nélkül megöleltük egymást, csak úgy „véletlenül”, vagy mintha csak az ajtó sarkába ütköztünk volna. Benéztem a műhelybe, ahol friss bőr szaga terjengett, és nagybátyám a munkapad fölé hajolt, vagy bekukkantottam a konyhába, ahol meg nagynéném dagasztott. Mivel képtelenek voltunk megmondani, hogy nagyon szeretjük egymást — ami különben magától értetődő volt —, nem beszéltünk. Annyira nem mondtunk semmit, hogy egyre kevesebb lett a mondanivalónk; titokban éltünk, mindenféle titok nélkül.

Télen, vacsora után átjött hozzánk néhány szomszéd. Politizáltak vagy egy újfajta kártyajátékkal szórakoztak. Ez az utóbbi a háború utáni nagy újdonságnak, a falvakba bevezetett villanynak volt köszönhető. Egy demokratikus kártyajátékról van szó, amelyben a fegyverhordó szolga győzelmet arat a királyi páron, az utolsó helyre száműzi az előkelő lapokat. Ebben a játékban még az ász meg a tízes is az ütőkártya fegyvernök mögé szorul. A szolga sikere volt az első közvetett, de jelentős támadás a fennálló társadalmi rend ellen. Ütött-kopott lapokkal játszottak, szaguk nedves kartonéra emlékeztetett. A hentes, pödrött bajuszú, szép szál férfi, ütőkártyáit verdesve úgy remegtette az asztalt, mintha egy keresztesvitéz ökle csapott volna le rá. Az állatkereskedő, fordítva lovagolva meg a széket és tekintélyes pocakját a széktámlához nyomva, állandóan bagólevet köpködött egy lábujjheggyel mellétolt kis fűrészporos ládikába. Mellénye és arannyal futtatott óraláncának kapcsa azt a benyomást keltették, hogy gazdag, falun azonban már az is gazdagnak számított, aki hétköznapi is nyakkendőt viselt, bár nem volt hivatalnok. Osztáskor mindig

elemezgetett, javítgatott, szitkozódott, tanácsokat osztogatott; egyike volt azoknak a játékosoknak, akik szigorúbban felügyeltek partnereik játékára, mint sajátjukra. Az általános közömbösséget bombázó súlyos magyarázatok alatt nagybátyám kapadohányából cigarettát sodort, jól ki-munkált bajusza alatt végignyalta a papír szélét, a kész terméket jobb füle mögé dugta, mint a könyvelő a ceruzát, és határozott mozdulattal újra osztott. A füzérekkel díszített porcelánlámpa negyvenes égője minden titokzatosság nélkül világította meg a játékosokat, a munkapadot, a bőroket, az összegabalyodott kantárszárakat, a tojásdad alakú nyakörveket, vagyis mindazokat a megszokott tárgyakat, amelyeket a villanyvilágítás megfosztott valami ráadáستól, valami vidámságtól, amit azelőtt a petró-leumlámpa biztosított számukra.

A gyerekek — jómagam meg velem egykorú két unokatestvér — nem azonos érdeklődéssel nézték a játékot. A lányosan szép kisebbik fiú hamarosan visszament a konyhába. Az idősebb hosszabb ideig tartotta magát, de aztán mindnyájan fölmentünk lefeküdni. Spártai szobánkban olykor jégdarabkák úszkáltak a vizes-kancsóban. Gyorsan bebújtam a hidegtől megmerevedett lepedők közé, a keményre tömött pelyhes dunna könnyű nyomása alá; és ez, mint valami óriásira dagadt, tollal töltött fánk, elrejtette előlem szinte az egész szobát és a mennyezet felét. Amikor egyedül voltam, csak a teljes sötétségben éreztem magam biztonságban. Igaz, nem láttam semmit, de engem se látott senki! Miután minden fény kihuny, olykor a fekete ablak túloldalára vonzott ennek a világegyetemnek különleges varázsa. Nem lidércnyomás kezdete volt ez, hanem valami kaland nyitánya. Kihaszználva a végtelenség éjszakai visszatérését, amikor elmosódtak a dolgok körvonalai, elkezdtem bolyongani, nem is tudom

hol, talán valahol a föld és a hold között; minden érzékem éberem virrasztott. Magam sem tudtam, miféle titkot akarok tetten érni, kihallgatni a fűszál és a felhők párbeszédét. Biztos voltam abban, hogy mindezek a titokzatosan elrendezett világok valahogy cinkosan összetartoznak, s egyszer majd megsúgják nekem azt az egyetlen szót, ami kezembe adja a rejtély kulcsát. Egy közeli igazság színe előtt jártam nagy csendben, s amikor már éppen kitaláltam volna, az álom hirtelen letörölte az éjszaka jeleivel teleírt képet.

A télnek nagyobb volt a varázsa, mint a nyárnak. Megszűntek a mezei munkák, a sötétség meg a hideg hamar összegyűjtött minket a tűz köré. A házat beborította a hó; bent sziszegett a nedves fa, levesillat terjengett, s a vaskályha körül, ami fölé kinyújtottuk hidegtől dermedt kezünket, különféle morfondírozások hallatszottak. Elég közeli egymásutánban erre az időre estek az év legkülönösebb ünnepei, mint pl. Szent Miklós visszatérése, akit a felvégen a régi határ mellett szent Klaus néven tiszteltek. Az ő tiszte volt, hogy évenként megtestesítse az apai igazságosságot, megjutalmazza a jókat és megbüntesse a rosszakat (rosszak azonban soha nem akadtak). Jól ismertük a régi kalendáriumokból meg levelezőlapokból: ujjunkon valami csillámló por maradt, mikor végigsimítottuk zúzmarás palástját.

Karácsony éjszakáján már jó későn, az ünneplőbe öltözött „feketé” lámpásaikkal, affektált arckifejezéssel mentek ceremóniájukra — mi így mondtuk, egyébként minden rosszindulat nélkül, s közben hangosabban beszéltek a szokottnál és örvendezőnek látszottak. Őket sem értettük meg jobban, mint — részleges odatartozásunk ellenére — a zsidó vallási gyakorlatokat. Mi úgy véltük, hogy egyik is, másik is csak az időt vesztegeti az értelmetlen kornyikálással.

Másnap a szomszéd falvak harangszava, semmiféle visszhangra nem találva nálunk, ünnepi függönyként terült a halott vidékre. Mi is fölvevük vasárnapi ruhánkat, hogy aztán ne menjünk sehová. Nagybátyám meglepett minket néhány, műhelyében készült ajándékkal, fehér szíjból font kis ostorral, övekkel, meg zöld vászonból varrt és bőrrel szegett iskolatáskákkal. Ezt a hátunkon hordtuk, s mikor az

iskolába nyargaltunk, úgy néztünk ki, mint törpe katonák, akik rohanva üldözik a menekülő tudományt.

Jól megtermett elzászi nagynéném, szelíden csúfolódva tette egyik süteményt a másik után fehérén izzó konyhai tűzhelyébe. Egy kicsit tágasabb, nagyrészt használaton kívüli szobában ebédeltünk, az asztalt az ünnepi fehér abrosz borította.

Sem az elzászi muskotály, se a sör, se a málna nem tette a családot beszédessé. A szokottnál bőségesebb étkezések és az ezüstművekkel díszített fenyő semmire sem emlékeztetett. Vallási tartalom nélküli, semmire sem emlékező karácsony volt ez, a senki ünnepe.

Isten nem létezett. Sem az ő képe, sem azoké, akik léteire emlékeztetnek, vagy azoké, akiket történelmi leszármazottainak nevezhetnénk — szentek, próféták, a Biblia hősei — nem voltak házunkban találhatóak. Senki nem beszélt róla. Az egészen zsidók semmit sem mondtak hitükről. A zsidók nem csináltak propagandát: vallásuk családi ügy volt, nem tartozott idegenekre, még ha azok fél-zsidók voltak is. Másrészt vallási közömbösségünk türelmessé tett minket, ez pedig számunkra bizonyos garanciát jelentett: mi ateizmusunk folytán voltunk baloldaliak, ők pedig azért szavaztak a baloldalra, hogy nyugodtan gyakorolhassák jámbor szokásaikat. Azért osztották a mi meggyőződésünket, hogy jobban megőrizték sajátjukat. Élték a nemzetekben kétezer év óta szétszórta és mégis egységes közösségük titokzatos életét; a súlyos német massa ezt a kovászt akarta örökre elfojtani, Változatlanok voltak és ugyanakkor rendkívül alkalmasak a változásokra, hűségesek, egészen a hitetlenségig (néhányan ugyanis hitetlennek vallották magukat, s gyakran ezek ragaszkodtak a legszilárdabban az Írás szokásaihoz és ígéreteihez); képesek voltak bármiféle kudarc, vagy ami még ritkább, siker elviselésére. Mindent meg tudtak érteni, csak azt nem, mit jelent az, hogy zsidó. Ki is mondhatná ezt meg?

Akik taníthattak volna minket, ti. a falu keresztényei, nos azok szintén hallgattak. Egyrészt tapintatból, másrészt meg hogy elkerüljék gúnyolódásunkat. Szabad szemmel nem lehetett látni jámborságuk jeleit, leszámítva „harangzúgásos” ünnepeik süteményeit, fogalmunk sem volt, mit adhatnának nekünk. Hétköznapi erkölcsi életük nagyjából megegyezett a mienkkel, kivéve az engedelmesség és az alázat két sajátos erényét, ami előttünk súlyos hibának

minősült. Abban is különböztek, hogy úgy tűnt, valami jutalom érdekében cselekednek, vagy jövőbeli büntetéstől félnek. Ez a zsoldos lelkiület nem váltott ki belőlünk túlzott megbecsülést. Nem tudták, amit mi, hogy ti, Jean-Jacques Rousseau egy filozófiai nyilatkozattal eltörölte az áteredő bűnt, és hogy az ember természeténél fogva jó.

Mintha inkább azt hitték volna, hogy az ember természeténél fogva rossz. Az akkori keresztények még nem fedezték fel a természetet, a tudomány ígéreteit és a szabadság jótékony hatalmát. Óvatosan mozogtak a tilalomfák között, nem merték megismerni a dolgokat, éppen csak súrolták a teremtet világot. Nekünk az volt a benyomásunk, félnek az élettől, meg attól, hogy rosszul használják fel.

Maradt a természet, ami a teremtetés álneve alatt megsej-tethette volna velünk egy teremtető gondolatát. Az egymás fölfalásának törvénye azonban — ami a kis halat belelökte a nagy hal gyomrába, az antilopot az oroszlán mancsai közé —, egyáltalán nem az evangéliumot fejezte ki. Ráadásul az a gyanakvás, amivel a katolikusok a természetre tekintettek, számunkra még inkább testvérivé tette a természetet. A természet nem volt hívő, így szövetségesünk lett a hívők ellenében. Ha volt is a hívők számára kinyilatkoztatott igazság — amit én majd csak jóval később fogok megismerni —, az a tudományos tapasztalatok és hódítások mérhetetlen területeivel együtt, nekünk a „fölfedezendő” igazság volt. A természetbe zárva ugyanazokat a veszélyeket és ugyanazokat az egyenlőtlenségeket kellett elviselnünk; nos, magunkkal együtt a természetet is a tudomány és a haladás révén véltük üdvözíteni. Ezek fogják majd szélsőségeit mérsékelni és törvényeit embe-ribbé tenni. Ha mégis tudomásunkra jutott volna, hogy létezik egy Isten, a minket magához vonzó természet csak még jobban elidegenített volna tőle.

Isten azonban, mint már mondtam, nem volt. A menny űresen tátongott, a föld pedig nem volt más, mint vegyi elemek kombinációja, amit a természet vonzó és taszító játéka fantasztikus alakzatokká ötvözött. Ez a természet hamarosan kiszolgáltatja nekünk utolsó titkait is, s ezek között szó sincs Istenről.

Tökéletes ateisták voltunk, olyanok, akik előtt már nem is kérdéses ateizmusuk. Azokat az utolsó harcos antiklerikalistákat, akik nyilvános gyűléseken vallásellenes kirohanásokat rendeztek, sajnáltuk, és egy kicsit lemosolyogtuk: mintha csak a történészek azon erőlködtek volna, hogy megcáfolják a Piroska és a farkas című mesét. Buzgóságuk csak fölöslegesen meghosszabbította az értelem által már réges-régen lezárt vitát.

Mert már nem az volt a tökéletes ateista, aki tagadta Isten létét, hanem akiben Isten létének problémája már föl sem merült.

Leszámítva azt az évi ünnepet, amikor a rét sáros fűvébe padokat állítottak, színes papírfüzéreket húztak, zenekar hívta a táncolókat és három bódé átlátszó trükköket kínált, a falu legfőbb szórakozása a politika volt. A választási hadjáratok idején kicsit fölengedett a környék fagyossága, a baloldaliak otthonában kis pezsgés kezdődött (ami a jobboldaliakat illeti: a politika itt olyasféle bűn-számba ment, amit a hierarchia kivételesen engedélyezett ugyan, de erről nem volt illendő a gyerekek előtt beszélni). Vasárnaponként a férfiak eltűntek, s csak jó későn kerültek ismét elő a szomszéd falvakból: elcsigázva, de annál nagyobb hévvel azzal hencegtek, mily nagylelkűen szabták meg az ellenséges párt kapitulációjának feltételeit.

A jobboldal jelöltjeinek a községházán kellett kiállaniuk a próbatételt. Mindez a díszteremben zajlott, ahol egyébként soha nem volt semmiféle ünnepi rendezvény, kivéve azt, amit ránk erőltettek. Az egész baloldal kötelességének érezte, hogy ne engedje őket szóhoz jutni. Nagybátyám és szomszédja, a kovács, nagy daróc- vagy bőrkötényben szinte önmaguknak is tetszelegve jelentek meg a gyűlésen. Így akarták érzékeltetni a betolakodókkal: kemény munkás életük nem engedi meg, hogy átöltözzenek, most is csak két kalapácsütés között, az ebédidőt föláldozva jöttek ide. Nem azért, természetesen, hogy meghallgassanak egy beszédet, hanem hogy visszaverjék a reakció támadását, mégpedig olykor elég keményen. A legmeglepőbb jelöltet, akit ebben a barátságtalan helyiségben az ellentétek kereszttüzebe állítva láttam, Tardieu-nek hívták. Fontos szerepet töltött be a harmadik köztársaságban, tehetséges szónok volt, ha hagyták beszélni. Miközben nekitámaszkodott egy vasoszlopnak, jótorkú baloldaliak

vették körbe, híveit a terem egy sarkába üzték, őt magát pedig válogatott szidalmakkal halmozták el. Tardieu jól viselte a vihart, némaságra kárhoztatva bátran mosolygott, egy hosszúszerű szipkával játszogatótt. Úgy nézett ki, mint egy csúfondáros szent Sebestyén, amint éppen rá akar gyújtani nyilaira. Jóllehet egy ujjal sem ért hozzá senki, fél óra múlva megelégedte a dolgot, s a terem gúnyos hahotája közepette távozott. Egyetlen szót sem tudott kimondani, még kevésbé jelenlétét érvényre juttatni. Foussemagne-ban jobboldali jelöltnek többé nem termett babér.

A baloldali jelöltek ritkán mentek a községházára. A kávéházat kedvelték inkább, annak sokaságát és gomolygó füstjét. Ez jelképezte számukra az ipari munkát és a gondolat megfoghatatlan jövőjét. A jobboldal meg sem kísérelte, hogy megakadályozza a beszédet; már visszavonulót fűjt. A holnap nem az övé volt. A jobboldal a hagyományt, az ősök szokásait, a múltat képviselte, vagyis mindazt, amit harc nélkül maga a baloldal hagyott neki, miközben hangos szóval megtiltotta, hogy ebből valaha is kilépjen.

A választás után — aminek során a baloldal rendszerint vereséget szenvedett — folytatódtak a megszokott hétköznapiak. Az élet menetét a helyi erények határozták meg, ezek között is a legjellemzőbb, a hűség. A keletiek úgy hűségesek, mint ahogy valaki barna vagy szőke. Különösen saját hazájukhoz, ahol mindenféle szépség található. Mindez láthatatlan az átutazók számára, akik igyekeznek gyorsan elhagyni a megszállások e híres keresztútjának viharos övezetét. Ki mondta, hogy a szeretet vak? Csak a szeretet lát jól! Csak a szeretet fedezheti fel azokat a szépségeket, amelyből mások semmit sem látnak. A szerető tekintet

mindig csodálkozó tekintet. Ez érvényes Belfortain sík vidékére is. A vihar által fölkavart folyócska fölé néhány cserje hajlik —, s az ember máris a természet örömeit élvezi, szinte elfeledkezve arról a felügyeletről, amelyet rendszerint érzelmei fölött gyakorol. De azért mégse. Annak a monumentális oroszlának a fia, amelyet erődei rózsaszín homokkő meredélyeibe Bartholdi vágott, meg azé a három német támadásé, amelyet bástyái magaslatáról visszavert; megőrizte az örök ostromlott gondolkodásmódját. Városa bevehetetlen, ő maga is. A pszichológia azt mondaná, hogy Vauban-komplexusa van.¹

Annál is inkább hűséges földjéhez, mivel az annyi megpróbáltatásnak van kitéve. Hűséges övéihez, barátaihoz, mesterségéhez, házához. Szokásait törvényté teszi, s mindazt, ami csak életéhez tartozik, intézményesíti. Súlyos ügy a helyváltoztatás, a véleményváltoztatás meg egyenesen katonai vereség. Abban a forradalmi légkörben, amelyben én nevelődtem, nagyon komoly álmokat szöttek a világ megváltoztatásáról, de egy ingaórát el nem mozdítottak volna a helyéről. A háború után, amikor újjá kellett építeni a házat, amit öreg gerendáival és rogyadozó vályogfalaival szinte okkal döntött romba egy kis gránát, nagybátyám megkövetelte, hogy ugyanúgy építsék fel, amint volt, lassanként már évszázados kényelmetlenségeivel egyetemben. A ház hibáinak kijavításával sok gyötrelmet okoztak neki. Valami olyan érzése lehetett, hogy elköltözött, elhagyta helyét. Ez pedig teljesen elképzelhetetlen volt számára. A határon élő ember szellemileg, erkölcsileg s amennyire lehet, helyileg sem változtatja őrhelyét. Látszólagos merevsége voltaképp megszilárdult

¹ Sébastien Vauban (1633—1707) hadmérnök, kb. 300 vár építője (Tournai, Belfort stb.)

ragaszkodás mindahhoz, amit a sors neki juttatott. Érthető, hogy alig enged, mivel tudja, hogy veszít. Akárcsak földijeim, valószínűleg én is halálomig őriztem volna ifjúságom eszméit, ha egy szép napon, amint erről szó lesz, hirtelen meg nem cáfolta volna ezeket a bizonyosság.

Miközben a felnőttek a reakció ellen küzdöttek, a gyerekek befejezték a trójai háborút.

Kilencéves koromban fedeztem fel otthonunk ritka, nem politikával foglalkozó művei között az Iliászt. Ez lett gyermekkorom elvarázolt világa. Éveken át abban éltem. Elefántcsontból és kék mozaikból készült bűvös könyv volt, költői légkörben fénnel teltek meg a folytonosan visszatérő szavak; kimondásukat ismeretlen tartalom színezte. Hosszú ideig kutattam összetételük titkát, hiszen üdeségét nem tudták kikezdeni a századok. Végül is arra jöttem rá, amire valószínűleg mindenki más is, hogy az idő azért nem rombolta, mivel soha nem is hatolt belé. Az Iliászból hiányzik az idő, vagy inkább a gondolat rabszolgaszerepre csökkenti azt. Azon pillanatok között, amikor a hős keze elhajtja a gerelyt, illetve amikor az belevágódik az ellenfélbe, hely jut egy szónoklatnak, egy válasznak, a másodrangú istenségek megbeszélésének és egy olimposzi ítéletnek. A költészet irányítja a csillagok mozgását, s a nap is csak akkor nyugszik le, amikor már nincs több néznivalója a földön. Fiatal hitetlenségemet egyáltalán nem zavarták meg az Olimposzról betóduló istenek. Ellenkezőleg: olyan természetesnek hatottak, hogy nem volt bennük egy csöpp természetfölötti sem. Ráadásul egyenesen szálnalmasnak tűnt, ahogy ezek az istenek az egyszerű halandó megnyéréséért egymással vetélkedtek. Emberek akartak lenni, s többnyire csak egy bika vagy egy félig-ló sikeredett belőlük.

Ki nem állhattam a trójaiakat segítő isteneket; ezek burzsoá istenek voltak, mint Árész, a katonák pártfogója, vagy Aphrodité, ez a minden érdemek nélküli nagyvilági, következésképp kétszeresen is gyanús nő. Különben is

szépségük mindenféle betegséget okozott környezetükben. Árész járványt támasztott, Phoebusz meg pestist, Aphrodité meg már nem is tudom mit. Az Olimposz egyetlen munkása, Héphaisztosz, a görögök oldalán állt. S ez elég volt egy Internacionálén felnőtt gyermek számára. Különböben meg szerelmes voltam Athénébe, akinek nem voltak kapcsolatai. Az ő közbelépésére vártam minden egyes lapon, s csalódott voltam, amikor túlságosan késlekedett. Amikor aztán újra meg újra olvastam, már eléggé ismertem a szöveget ahhoz, hogy tudjam, mikor lesz a randevú.

Homérosz iránti szenvedélyes szeretetemet átadtam két unokatestvéremnek és egy gyerekkori barátomnak — ezt a hűséges és jóságos lényt szerencsére nem veszítettem el a zsidók mészárlásakor, ő viszont elvesztette apját és kishúgát —, nos, fakardunkkal vagdosva papírpajzsainkra, az egész környéket zajjal töltöttük meg. Fogalmam sincs, családunk miért nem tiltotta meg ezt a háborúsdit, hiszen egyébként határozottan megtagadott tőlünk minden játékfegyvert, még az ólomkatonát is. Igaz, mindnyájan görögök voltunk, és a szocialista mitológiában a görögök mind baloldaliak. Talán másképp lett volna, ha trójaiak lettünk volna.

Szükséges hangsúlyoznom, hogy nem voltam megke-
resztelve? A haladó körök szokásának megfelelően szüleim
úgy döntöttek, hogy húszéves koromban majd magam
válasszam meg vallásomat, ha — a józan ész ellenére —
egyáltalán szükségesnek tartom, hogy legyen vallásom.
Ez mindenki részéről számítás és részrehajlás nélküli
döntés volt. Egy húszéves fiú, aki hamarosan eléri a
nagykorúságot, kezdi birtokba venni önmagát és elrendez-
heti gondolati világát. A demokratikus törvények szelle-
me kívánja meg azon jogának elismerését, hogy maga
határozza meg saját életfilozófiáját. Hinni akar? Ám hig-
gyen. Valójában ez rendkívül türelmetlen és háborgó
életkor, amelyben azok, akiket a hitben neveltek fel,
könnyedén el is vesznek, s majd csak harminc vagy
negyven éves korukban, esetleg még később, találkoznak
gyermekkoruk szinte már elfelejtett barátjával, s meg-
próbálják vele újrendezni életüket. Akik viszont nem
kapták meg a hitet gyermekkorukban, azok számára igen
kicsi az esélye annak, hogy majd a kaszárnyában talál-
nak rá —, de hát végül is ez volt a szokás, s el kell
ismernem, hogy szüleim, még ha jobban hajlottak vol-
na is a vallás felé, csak nagy kínlódással közölhettek volna
velem valamiféle hiedelmet anélkül, hogy meg ne bántot-
tak volna valakit környezetükben. Elvezettek volna talán a
templomba, a zsinagógába vagy az imaházba?

A templomba, egyik radikális nagyapám emlékére, aki
nem ismerte többé az odavezető utat, ha ismerte egyál-
talan; a zsinagógába, hogy Schwob nagyanyámnak ked-
veskedjenek; vagy az imaházba, anyám szülei miatt? Mert
ha apám részéről zsidó, illetve katolikus eredetűek voltunk,
anyám protestáns volt.

A nyáméknál sem volt templom. A falu egyetlen harangocskája az iskolai volt, fekete és régimódián hegyes; hangja a pelyhes ég felé vitt arról a domboldalról, amelynek fehér kövei úgy tűntek elő a zöld közül, mint vízfestményből a papír fehérje. Pisztrángot hordozó patakvíz, nyárfákkal szegélyezett csatorna és a régi toronyrom képét visszatükröző széles folyó szabdalta fel a tájat és igazolta édesen csengő polgári nevét: Colombier-Châtelot (galambdúc-kastély), Baume-les-Dames (hölgy-balsam)-járás, Doubs-völgy, amit valamikor Doux (édes, szelíd)-nek írtak.

Itt születtem. Belfort-ban kellett volna meglátnom a napvilágot, szüleim ugyanis ott telepedtek meg, de az akkori nők — ellentétben a maiakkal, akik városba mennek szülni — szívesebben mentek vidékre, hogy ezt a természetes tettet a természethez a lehető legközelebb vigyék végbe. Így történt, hogy én pisztránghordozó patak partján, egy kaptárokkal és gyümölcsfákkal övezett nagy, négyszögletes házban születtem, olyan falu bejáratánál, ami sokkal alkalmasabb volt gyermekek számára, mint a másik, minthogy a helyi ipar számos szórakozási lehetőséget kínált nekik. Egy nyivákoló fűrész késő estig hasogatta a rönkfát és vágta a bükkfa ágait; egy malom kis gátjai rengeteg apró halat fogtak föl, s ezek brit gránátosok pontosságával manővereztek, de csodálatos alakzataik a legkisebb riadóra is csillagszerűen szétrebbentek; egy fehér fagyűrűkkel és könnyű formákkal telt facipőműhely: az elegánsak számára gondolaszerűen fölemelkedő hegygyel, a falusi csónakosok számára meg afféle vitorlás hajóorrhoz hasonlóan; egy almaborsajtó hatalmas köve, mégpedig egy huszonöt méter magas hársfa árnyékában,

ami valamikor a szabadság fája volt, akkor, mikor még semmi sem volt kevésbé szabad, mint egy fa, s semmi sem kevésbé magasztos, mint a hárs.

A falu többségét pietisták, kisebbségét lutheránusok és néhány olyan közömbös alkotta, akiket a lutheránusok és a pietisták egyhangúan pogánynak nyilvánítottak. A pietizmus lelkipásztorok és szentségek nélküli szekta. Akit követői közül kijelölnek, az mondja az imákat, olvassa az Írást, amikor a közösség vasárnaponként egy hangárban vagy egy pajtában összejön. Ezek a hívők állandó készséggel idézték az írásokat és hozzászórtak a népszerűtlenség elviseléséhez. Metsző szigorúságukat, jelentős változás nélkül, az amerikai western-filmekben láttam meg ismét, nevezetesen az idézeteket mondogató puritán pionírok alakjában. Ezek mindig készen álltak arra, hogy a cselekvési láztól égő hősnek késleltető verseket idézzenek. Ez lehetett a végszó is, s persze soha nem helyezethez illő. A mi falusi idézgetőink is szívesen tékoztatták oda nem illő bibliai szólásaikat, mégpedig oly lehetetlenül nyugodt hangnemben azzal szemben, amit nekik mondtak, hogy az egész, beleértve saját magukat is, valahogy időbeli késésbe került. Legszívesebben az Ószövetséghez fordultak, mert ez az erők szövetsége volt. Asszonyaikat is előszeretettel nevezték Ruthnak vagy Eszternek. Vallásuk, minthogy a forrásokhoz akart visszatérni, keresztezte az Evangéliumot, s a bűnös világból, amit ők sajátos történelmi ízlésük szerint madianitákkal és filiszteusokkal népesítettek be, visszatértek az idők kezdetéhez. A lutheránusok nem állhatták őket számbeli fölényük meg azon kellemetlen érzésük miatt, amit a pietisták bennük keltettek, a pietisták mellett ugyanis a lutheránusok csak félig reformáltaknak érezték magukat.

Az emberek Foussemagne-ban sem voltak gazdagok, Colombier-Châtelot-ban viszont kimondottan szegénység uralkodott. Nagyszüleimnek pénzhiány miatt el kellett hagyniuk a patakparti négyszögletes házat. Egy vályoggal kiigazított, közepes nagyságú ház emeletén laktak, két helyiségben. A nedves kövezetű földszinten egy öreg néni húzta meg magát, aki mindig rongyokba volt burkolva, úgyhogy csak az orra meg az ujjá hegye maradt látható. Vízből, kertje zöldségeiből meg az első emeletről lehullott morzsákból élt. Foghíjas, létraszerűen meredek lépcső vezetett fel a mi lakásunk legfontosabb helyiségébe. Felszerelése egy fával működő tűzhelyből, egy víz nélküli kő lefolyóból (nem volt se meleg, se hideg víz), egy szakadozott viaszosvászonnal letakart asztalból meg egy üveges konyhaszekrényből állt. Azt hiszem, soha nem volt kísértésem, hogy ezt titokban ki merjem nyitni; mélyében különben sem rejtőzött más, mint gyöngé fűszerkészlet.

Aludni a másik helyiségben szoktunk. Nagyapám egy magas támlájú hajóágyon; erről ugrott le reggelenként, hogy elvégezze zsandárkorában megszokott gyakorlatait. A hajlítgatások, a törzsfordítások és a lábrugózások mindig megőrizték fiatalemberre jellemző egyenes tartását. Nagyanyám a padláslépcső alatt aludt, én meg lábánál, puha gyapjúmatracon.

Természetesen én keltem fel utoljára, de ez még akkor is nagyon korainak tűnt, pedig már hallottam a szomszéd udvarból a kaszálni készülők fenőkövének zörgését — akkor még nem ismertük a drága gépeket —, a nyakba vetett gyeplők csattanását, meg a kocsirúd mellől menekülni vágyó ló utolsó haszontalan nyihogását. Először a konyhába mentem, megittam egy bögre tejet, aztán irány a

patakhöz, hogy egy kis vízzel benedvesítsem a bal és a jobb szememet. Visszatérve leültem az ablak széles párkányára, nézegettem a nappali világosságot, ami olyan volt, mint egy kékbe öltözött, lassú mozgású dáma, aki semmihez se ér hozzá.

Tíz óra körül nagyanyám némi ennivalót rakott egy szatyorba, s elindultunk nagyapámhoz a mezőre, ahol — mert nem voltak gépei — másoknál korábban kellett elkezdenie és később befejeznie a munkát. Egy darabig szűk, poros ösvényen gyalogoltunk, aztán mikor már hallottuk, hogy a fenőkö sziszegve csúszkál a kasza élén, hamarosan megérkeztünk vagy az éppen szőke búza-táblához vagy a zöld növényekkel telezőrt mezőhöz.

Ebédünket igyekeztünk a hűvösben elhelyezni: vagy egy fa tövébe vagy egy forrás áttetsző, jéghideg vizébe, aztán mi is nekifogtunk a munkának. A gabonával nem nagyon boldogultam, ahhoz ugyanis erő kellett, mert nehéz volt, na meg óvatosság, hogy ne hulljon ki a mag. Ahhoz viszont megvolt a képességem, hogy szénakaszáláskor segédmunkaerő legyek. Az égető hőségben számtalanszor kellett végezni ugyanazt a mozdulatot; a végeláthatatlan mezőn szétszórt száraz fűvet a nap felé kellett forgatni, halomba hordani, aztán kerek boglyába rakni, majd az egészet ráemelni egy széles pallóra, amit egy szürke, legyekkel borított szerencsétlen ló húzott egyik helyről a másikra. Feladataim közé tartozott, hogy egy mogyorócserje-ággal elűzzem róla a legyeket.

Nagyapám méretemhez szabott munkaeszközöket fabrikált nekem: kis gereblyét, aminek csak egyik oldalán voltak fogak, így csökkentve a kockázatot, ha netán ráesnék; meg egy kis favillát, hegyét gondosan letompítva. Nos mindezekkel gyakorolgtattam magam, s közben azzal szórakoztam, hogy valami hasznosat végzek. Az igazat

megvallva utáltam a mezei mukát, bármily csekély rész esett is rám. A mezők túlságosan kiterjedtek, a kocsi túl magas, az ég túl érzéketlen és a ló túl nagy volt. A nap fénypontjának azt tartottam, amikor az árnyékban kibontottuk ebédünket a nedves, piros csíkos vászonból; a kenyér egyik oldala kicsit megpuhult, ott, ahol a borral színezett limonádés üveg oldalához ért. Az üdeségnek ezt a pillanatát megrontotta a hazatérés távlata, amikor is fullasztó porban az izzadás órája következett: a hatalmas szénakötegeket halomba rakva el kellett helyezni a padlás gerendái alá. A természetből nem szerettem mást, csak a vizet, annak áttetsző és szabad voltát; az emlékezet nélküli vizet, és — amint az öreg Homérosz mondja — a szabadon áradó vizet.

Nagyapám szocialistának vallotta magát, s ez a hitvallás nem kedvezett a csendőrségben való előmenetelnek. A néhány kilométerre eső templomban csak temetés alkalmával volt látható. Vallásról soha nem beszélt, még annyit se, hogy gúnyolja a plébánosokat, akik különben is ismeretlenek voltak a mi kerületünkben. A protestáns lelkész benézett néha a faluba, de nem emlékszem, hogy kíváncsisága odáig űzte volna, hogy hozzánk is betérjen. Minthogy engem nem vittek el temetésre, fogalmam sem volt, mi a mestersége ennek a feketébe öltözött embernek, akire a lutheránusok tisztelettel, a pietisták pedig gyanakvással tekintettek.

Igaz, nagyapámnak nem volt vallása, volt viszont erkölcsi meggyőződése, s ennek többletét készséggel megosztotta a rászorulókkal. Született igazságtevőként a falu viszályaiban ő képviselte a jogot és az igazságosságot. Közbelépéseivel csak barátokat szerzett magának. A csökönyösökkel szemben plakátok segítségét vette igénybe. Nagy betűkkel ilyesféle szentenciákat írt: „Imádkozz kevesebbet, és ne lopj többé!” A plakátot aztán kiakasztotta az út szélén, kerítése sarkára. Közben mosolygott a bajsza alatt. A falu nem vette zokon szigorúságát: „ismerte ugyanis a növényeket”, nagyon jól tudta kezelni a gonosz sebeket. Gyakran folyamodtak az ő szolgálataihoz, miközben a székhely odaadó, de föllelhetetlen orvosára vártak. Szobánkban egy régi gyógyszereszekrény dugig volt szárított fűvekkel, dobozba vagy zacskóba rejtett porokkal, valamennyin gondos felírás. Meg volt tiltva, hogy valamihez is hozzányúljak, de nem is gondoltam ilyesmire. Volt énnekem elég fájatékom, amiket a leleményes szegénység készített, méghozzá a szemem láttára, abban a deszkaműhelyben, ahol a javítás-

ra váró mezőgazdasági eszközöket tartották. Nem minden gyerek ismeri azt az örömet, hogy a neki szánt ajándék, a hulló forgács között, szeme láttára nyeri el alakját, és az érdes kéz, ami éppen csak hogy letette az ásót vagy a csákányt, egyszercsak — varázslóhoz hasonlóan — előhúzza a kész játékot. Azóta tudom, hogy a mesekönyvekben miért ábrázolják a varázslókat gyakran öreg ember képében.

Mondanom sem kell, hogy így aztán volt nekem bodzásípom, mogyorógally íjam, száraz nád nyílveesszőm, s valami fecskendőfélém, amivel lelocsoltam a salátagyásunkat tönkretévő kóbor kutyákat. Év végén meg összegyűjtöttem két-három ezüstöt, amin aztán vehettem édesgyökér-tekerceset. Schwob nagyanyám, akiről már beszéltem, minden évben egy fél napóleont adott unokáinak. Nagyapám nem tudta követni ezt a szokást, viszont aprópénzét egy valamilyen köhögés elleni pasztillákat tartalmazó öreg dobozba rakta, és ezzel felbecsülhetetlen értékűvé tette ajándékát. Mindig peremmel ellátott dobozkat választott, hogy meg ne vágjam magam. Ma már azt kérdezem, vajon köhögés miatt vásárolta a pasztillákat vagy a dobozért?

A vasárnap az Úr napja volt a lutheránusok számára, akik olykor elmentek templomukba, valamint a pietisták számára, akik kis csoportban tartottak összejeövetelt — a filiszteusok értetlen tekintetétől kísérvé.

Nekünk a nagy mosdást jelentette, mégpedig a pisztrángos patak friss vizével. Fürdés után nagyapám valami rummal kevert kamillafőzettel bedörzsölte a fejemet, gyűrűbe göndörítette hosszú ideig őrzött szőke fűrtjeimet. Anyám öccse, aki velünk élt, elvitt horgászni. Szívesen horgászgatott, fittyet hányva minden rendszabálynak. Ez a kalandvágyó, meg-megszökő fiatalember képviselte sze-

memben azokat a tulajdonságokat, amelyeket a legjobban irigyeltem: erős volt és merész, a vad játékokban ügyes s affajta bozontos barna szépség, amilyenek az ember Hauts de Hurlevent¹ Heathcliffjét képzele. Anyámnak volt egy másik, szőke, finom lelkű, muzsikos fivére is. Az ő szelíd magatartása csillapította le a másik bátyj nyughatatlansága miatt felháborodott szomszédokat. Fiatalon halt meg, „mellbetegségben”, mint mondták akkoriban. Nem tudom, ismerem-e valóban, vagy csak egy hegedűn játszó angyalra emlékezem, aki éjjel szállt le a tanya udvarára, s már jóval hajnal előtt visszatért a mennybe... Vagy csupán a kedvességét és szerencsétlen sorsát idéző elbeszélések ragadtak meg bennem...? Ő is szép volt, mint családkban mindenki, kivéve az én kis ügyefogyott személyemet. Amikor kicsit nekikeseredve néztem magam az ablak homályos tükrében vagy a konyhakés pengéjén, csak orrom tükörképe meredt vissza rám.

¹ E. Brontë: Űvöltő szelek

Kis termetű, finom alkatú nagyanyám, röpködő fehér hajtincseivel a fején, olyan madárkához volt hasonló, akit egy jóindulatú de zord zsandár tartott fogva. Egész álló nap dudorászott, miközben járt a keze: a padláson, a konyhában, mosás közben a patak partján, gereblyével a mezőn, szedret gyűjtve az erdőben. Dalocskái a „Belle Epoque”, a századforduló repertoárjából kerültek ki: rendszerint holdbéli lovagokról szóltak, akik varázsos keringőt lejtektek kedvesükkal. Olyan volt mellette az élet, mint valami édes-bús operett: a szegénység köntösében és a közönség elismerése nélkül egy törékeny, munkában elcsigázott hamupipőke játszott a szerepét, aki soha sem érte meg, hogy szürke ruhája csillogó báli ruhává, tőkhéjai meg ringó hintóvá változzanak.

Esténként ölébe vett, s egy maga költötte altatót énekelt, ismételt fáradhatatlanul: „Ott nagyon messze, ott nagyon messze, ott, ott, messze, messze”. S ezt énekelgette jó negyed órán át. Ez a valamennyi hangnemben ismételt „ott nagyon messze”, mosolyt csalt arcomra és álomba ringatott. Talán ezért tudom másoknál jobban elviselni a liturgia bizonyos felsorolásait. Amit mások túlságosan hosszúnak tartanak, nekem inkább rövidnek tűnik.

Míg a jó idő tartott, hetenként egyszer bevitte a zöldségfélét a piacra. Láttam, amint kora reggel nekiindul a megyei székhely felé vezető, vízmosta úton. Alig volt magasabb, mint a kerítés. Kis kocsin húzta a zöldbabot, a zöldborsót és a sárgarépat. Kerülgette a pocsolyát, olykor meg-megbotlott egy kőben. Délután ért vissza, néhány sous-val a zsebében. Gyorsan ledobta sáros cipőjét, facipőbe bújva újrakezdte a „zöldségtermesztő epizód” által megszakított alázatos szolgálatát: gondozta az állatokat,

táplálta a családot, takarított, ringatta unokáját, este pedig, a nap lezárásaképp becsukta az istálló, a pajta, a ház és a szoba kapuit. Utolsóként feküdt le, miután elfújta a lámpát.

Soha nem kaptam tőle mást, mint piskótát és simogatást, na meg hatalmas, cuppanós, falusi csókokat. Soha nem láttam haragosnak, de még csak rosszkedvűnek sem. Fájdalmait és bosszúságait énekébe öntötte, ezek fölrepentek a madarakhoz és el is szálltak velük együtt. Maga volt a szelídség és az elfogadott fájdalom meg mindaz, amit csak a zene tud kifejezni, amikor már senki nem tud többet mondani.

Nem járt, hanem szinte futkározott: a tűzhelytől a lefolyóig, eleséget szórt a tyúkoknak, kocsiját tolva az úton, mégpedig egy teljesen föl húzott mechanikus játék lendületével és hirtelenségével. Fáradhatatlan volt, legalábbis mi azt gondoltuk, látva, hogy mindig előre dőlve ül, a lábát a szék alatt szépen összeszetesi, indulásra készen. Nem volt idős, mikor meghalt. Betegségének akkor vészes vérszegénység volt a neve; most valami tudományosabb címkét kapott, de ettől még nem ismerik jobban.

Besançon protestáns kórházába vitték. Anyámmal mentem meglátogatni. Úgy tűnt, hogy a város és a sok pompás homlokzat — ami eddig számunkra a világ minden gazdagságának megtestesítője volt —, most üres és esőverte. A kórház nővérei, ismerve súlyos állapotát, egy tágas terembe helyezték el, a függöny nélküli ablakai a kertre néztek. Nagyanyám már nem volt egyéb, mint fehérség fehér haja alatt. Aprócskán összekuporodott az ágy közepén, mintha nem merte volna elfoglalni az egész helyet. Nem lázongott, most sem volt kevésbé kedves, csak kicsit távolabbinak tűnt. Megilletődve viselte, hogy kiszolgálják, még hozzá tanult hölgyek, akik be-benyitottak hozzá, aztán visszaléptek, mivel soha nem volt semmi kívánsága. Most

sem foglalkozott magával többet, mint egyébként, utolsó szavai valaki más szenvedése iránti együttérzését fejezték ki. Ágyával szemben egy feszület függött. Olvasásra már alkalmatlan, meggyöngült szemét gyakran emelte rá. Egy napon, s ez volt az utolsó, hosszan nézte, s a sorsára egyáltalán nem gondolva szelíd együttérzéssel ezt mondta: „Ah, szegény ember!” A kimerült madár ezzel az elhaló csipogással az ág végére szökkent, s az ág letörött alatta.

E két, végeredményben talán nem is olyan öreg embernél töltöttem a szünidőt, akik mindent elkövettek, hogy helyettesítsék szüleimet. A vakáció végére megerősödtem, kiismertem magam a falusi dolgokban és elég ügyesnek is bizonyultam. Boldog gyerek voltam egy kis faluban, ami nem is volt már túlságosan falu.

Colombier-Châtelot bizonyára nem volt „jóléti társadalom”-nak nevezhető. Inkább nem-fogyasztó társadalom volt, ahol a lehető legkevéssbé vették igénybe e világ túlnékesen javait, megelégedtek kevéssel, kevesebbel, a semmivel is. A végsőkig elaprózott föld jövedelméből senki sem tudott megélni, s mindenki művelt valami második mesterséget. Ez kocsis volt, amaz meg ács. Egyre ritkábban ugyan, de még az is előfordult, hogy valaki az ablakpárkányon órát javított, felhasználva a nappali világosságot. Megindító látványt nyújtott, amint egy paraszt vastag, kicserepesedett ujjával, elszánt türelemmel próbálta meggyőzni a hajszálvékony csavarokat: álljanak már össze kis fémkagylójukban! Sok család küldte fiait és lányait a szomszédos székgyárba vagy pedig a város nagyüzemébe. Ez az utóbbi minden reggel teherautókkal szedte össze a környékről a munkásokat.

Még a kiegészítő fizetéssel is szegények maradtak: sok házban csak földpadló volt. A pajtában is csak azért fektettek le valami deszkát, hogy a takarmányos szekér ne vágjon keréknyomot. Az emberek csak a léthez legszükségesebbet kérték, s így a szükségesnek jó részét még fölöslegesnek is minősítették. Az élet az évszakonként változó mindennapi kötelességek sorozatából tevődött össze; senkinek sem állt módjában, de még csak nem is gondolt rá, hogy ezek alól kivonja magát. A hagyományos kísértések

közé tartozott: a telekkönyvi csalás, a szántóföld méreteinek megváltoztatása oly módon, hogy a határkö egy éjjel észrevétlenül kicsit messzebb vándorolt. Lehet, ismertek mást is, de ezeket nem tudtam fölfedezni.

A pietisták kiválasztottaknak tartották magukat, ebből a tudatból jókora büszkeséget merítettek, ráadásként még némi türelmet is. Mi a magunk számára a kiválasztottság kissé eltérő eszményét alakítottuk ki, ami természetesen nem fölülről, hanem innen, lentől származott. Hitetlen erkölcsi meggyőződésünk az értelemre épült. A kötelesség teljesítése és a nyugodt lelkiismeret volt az egyetlen szűkös jutalom. A legpompásabb elképzelések a jobb jövőre vonatkoztak; a néphit szerint ennek kell majd fölváltania a jelenlegi világot. A jóról és a rosszról alkotott fogalmunk, amit a vallás inkább csak tilalmakkal írt körül, nagyjából megegyezett a pietisták és a lutheránusok ilyen fogalmával. Egyszerűen voltak olyan dolgok, amelyeket „meg kell tenni”, s olyanok, amelyeket „nem tesz az ember”, vagy mert Isten így akarja, vagy mert a józan ész ezt diktálja — kinek-kinek a meggyőződése szerint. Hívők és hitetlenek azonban ugyanazokat a terheket hordozták, lassan ugyanazon cél felé tartottak: az utat olykor egy fa alatt terített esküvői asztal, egy szép nyár vagy harmonikadallam tette derűssé. Az emberek, szerintem, nem vetettek fel kérdéseket. A vallás egyeseknek már eleve megadta a válaszokat, s nem lett volna illő további kérdéseket megfogalmazni; a hitetlenek pedig nem remélhették, hogy esetleges kérdéseikre bárkitől is választ kapjanak.

Igen, boldog gyerek voltam, s mindent összevetve, könnyű volt engem boldoggá tenni. Egy ceruza meg néhány papírlap órákra biztosította környezetemben a nyugalmat. Miután papíromat már jól befeketítettem, tovább rajzoltam a viaszosvászon abrosz belső oldalára, a széktámlákra, meg mindenre, amit kár nélkül befirkálhattam. A különféle emberkéek, mozdonyok meg rejtélyes arabeszkek egyértelmű csodálatra készítettek enyéimet. Majdhogynem varázslatnak tartottak egy rajzot: a hálóba fogott és a fehér papír partjára vont valóság volt. Mintha a láthatatlan világból egy szép halat húztam volna elő, úgy csodálkoztak fogásomon. Mindig gondoskodtak ceruzáról. Miközben a polgárság gyanakvással tekintett a művészi adottságokra — a mesterművek ára valóságos megrökönyödést keltett az értékpiacon —, az egyszerű nép ezzel szemben a legnagyobb tisztelettel adózott „rajz adottsága” iránt, s ez birtokosát kivételes, kímélendő lénné tette. Amikor nincs az embernek semmije, híjával van a kifejezés eszközének is. A rajz foglalja le és jutalmazza legjobban a figyelmet. Mivel családukban teljesen ismeretlen volt ez a hajlam, néha meg is kérdeztem magamtól, hogy ugyan honnan jött ez az adomány. Azt hiszem, nem volt más, mint lustaságom természetes következménye. Szívesebben ábrázoltam a világot otthon, csak hogy ne kényszerüljek kimenni és személyesen megvizsgálni.

Akárhogyan is van, az a szokásom, hogy órák hosszat megmaradtam egy ív papír előtt, s innen az élet meg a mozgás semmiképp sem volt hajlandó a kilépésre, igen hamar megízleltetett velem egy bizonyos magányt. Rendkívüli adottsággal rendelkeztem az események kikerülésére. Ma már örömmel és könnyedén nyugtázom, hogy

csodálatosan „távolélő” gyerek voltam, olyannyira az, hogy soha nem tudtam leírni, hogy: „ott voltam”, „ez meg ez történt velem”. Elég egy pillanatnyi álmodozás vagy összeszedettség, hogy azonnal felidézzem magamban annak a távoli időnek minden érzéki benyomását: a kert bejáratánál csillogó ribiszke zamatát, a patak görcsbehúzóan hideg vizét, a vízinövények éles leveleit a csatorna közepén, nagyanyám konyhai dudorászását, de nem emlékszem egyetlen olyan történetre vagy esetre, amelynek én is részese lettem volna. A hang zengésére emlékszem, a szavakra nem; semmire sem, ami velem történhetett. Talán enyéim intéztek mindent úgy, hogy velem ne történjék semmi.

Vagy csak majdnem. Mert nem ők rendelkeztek sem a háborúval, sem a békével. Ritka emlékeim között talán a legrégebbi a belfort-i pince. Itt sebesültünk meg, anyám és én, egy akkoriban nagyon *tekintélyes*, hétkilós bomba robbanásakor. Nem akartam otthagyni anyám szoknyáját azért a szalmával megtömött nagy faládaért, ahová riadókor a helybéliek eldugták kicsinyeiket. Ellenállásom miatt a pinceablak alá helyeztek el, gondolván, hogy ott biztonságban leszek az esetlegesen becsapódó lövedékek ellen. A fekete keresztalakban érkező „galambok” (így nevezték a repülőgépeket) aznap több bombát szórtak a városkára. Az egyik a mi házunk előtt hétméteres darabon fölszakította a járdát. A robbanás erejét ugyan enyhítette az ablakhoz helyezett homokzsák, de a prognózis nem vált be: a pincében, sőt az egész városban mi voltunk az egyedüli sebesültek. Anyám a jobb karján én meg a bal lábamon sérültem meg. Kétéves voltam. Emlékezetem örzi annak a néma pillanatnak a képét: árnyakkal telt pince, egy lámpa gyöngye fénye, bölcsőben lapuló néhány gyerek.

A kórházban sebeinket vizsgáló orvos az enyémet súlyosnak találta. Hogy elkerülje a bonyodalmakat, le akarta vágni a lábam. Háború volt, s a sebészeknek volt mit tenniük. Anyám, maga a megtestesült energia, azzal fenyegetőzött, hogy velem együtt azonnal kiugrik az ablakon. Próbálták neki magyarázni, hogy inaim szét vannak roncsolva, ujjaim érzéketlenek, úgyis torz lábam lesz, nem is beszélve a vérmérgezésről, ami könnyen bekövetkezhet.

Mindez semmit sem használt, anyám tartotta magát, s minthogy kék szemében volt valami, ami nem hagyott kétséget afelől, hogy meg is teszi, amit elhatározott, beleegyeztek, hogy nem amputálják a lábam. Sebeink minden várakozás ellenére begyógyultak, s repeszeinket egy bomba alakú, csavaros öngyújtóban magunkkal hozva, elhagytuk a kórházat.

Nagyszüleimhez utaztunk. A vonatban egy mindenféle kitüntetésekkel meg katonai szereléssel csörömpölő tiszt kötésünk láttán megkérdezte, mi történt velünk. A német barbárságot szidalmazva leakasztotta az egyik medáliát s fölém hajolva kabátomra tűzte; vagy csak fiatal és ragyogóan szőke anyámat akarta közelebbről megnézni?

Minthogy az országút jó néhány kilométerre arrébb húzódott, kiestünk a kereskedelmi, a katonai és a vásári forgalomból. A politikaiból is. Colombier-Châtelot-ban híre sem volt azoknak a nyilvános összejöveteleknek és politikai ellentéteknek, amelyek rendszeresen fölhevítették Faussemagne-t. Apja, nagyapja után — s minden bizonnyal fia és unokája előtt — egy márkí uralkodott ezen a vidéken. A vörösöket leszámítva minden vita nélkül, szinte szokás-szerűen, mindenki órá szavazott: tulajdonságai vagy egyszerűen márkí-volta miatt; az alacsony sorból való választó bizonyára elégedett volt azzal, hogy a régi jobbágyok leszármazottjaként kötelezheti a márkít valamire. A jobboldali választók előtt a politika nem örvendett jó hírnévnek. A jobb érzésű ember éppúgy távol tartotta magát a politikától, mint az alkoholtól, kivéve sürgős eseteket, egy nagyobb rossz elkerülése végett. A szavazási iroda eleve gyanúsnak minősült; hogy valaki oda belépjen, ahhoz a monseigneur engedélyét kellett megkapnia.

Főlöskéges mondani, hogy ezzel ellentétben a baloldal számára a politika a szellem legmagasabb rendű tevékenysége, a legszebb mesterség volt — az orvosé után. Szüleim különben a politikának köszönhetik, hogy találkoztak. Nyitott szellemű anyám Belfort környékén részt vett egy munkásgyűlésen: huszonöt évének lendületével, lehengerlő intelligenciával és csodálatosan zengő hangján apám a szocializmusról beszélt. Ettől kezdve anyám, a szocializmus iránti szeretettől vezérelve, figyelemmel kísérte őt minden gyűlésen, egészen az anyakönyvi hivatalig. Amikor elmesélte ezt a históriát, nem sokat értettem az egészből. Számomra szüleim öröktől fogva a szüleim voltak, s nem tudtam elképzelni létezésük egy olyan

pillanatát, amikor még nem voltak azok. Közös életük becsületes volta és természetes méltósága azt sugallta, hogy a házasság valami olyan dolog, ami soha nem szűnhet meg, soha nincs vége, következésképp kezdete sem volt.

Egy belfort-i utca kis lakását osztották meg egy másik bérlővel, a ház egy szürke, fűvel benőtt üres telekre nézett. Anyám a szocialista federáció újságját árulta az utcán. A lapot teljes mértékben apám írta, akit forradalmi magatartása miatt akkortájt bocsátottak el tanítói állásából, s ezzel nélkülözésre ítélték.

De számára a politika volt az első.

Gyakran mondogatta: úgy rohant a politika felé, mint a kacska a vízbe. Tízéves korában már döntött: újságíró és képviselő lesz.

Újságíró, azonnal. Az elemi iskola padján, a maga és kis társai gyönyörűségére, teleírt egy csomagolópapírból kivágott ívet; Transvaal republikánusai tiszteletére a rég elfelejtett gyarmati háborúk egy hősének, *Boër*-nek a nevét írta fel címül. Tizenhárom éves korában egy keleti újságnak lett rendszeres tudósítója. Az igazgatónak egyszer az a kimondottan demokratikus ötlete támadt, hogy bankettre hívta munkatársait. Legnagyobb meglepetésére egyik politikai tudósítóját egy rövid nadrágos fiúban kellett fölfedeznie, aki nem azért jött, hogy apját kimentse, mint korábban hitték. Korkedvezménnyel és állami fél-ösztöndíjjal jutott be a tanítóképzőbe, s olyan korban került ki onnan, mikor mások még csak a bejutással próbálkoznak. Mivel nagyon fiatal volt, s már eléggé ismerték, nemcsak helyi újságokba küldött kis tudósításai, hanem Jean Jaurès újságjában, a *l'Humanité*-ben megjelent cikkei, valamint a kerületi gyűléseken elhangzott ellenzéki felszólalásai nyomán, kihelyezték a Vogézek egy olyan iskolájába, amely az év kétharmadában üres volt: télen a hó, nyáron a mezei munkák miatt.

Ezen az Isten háta mögötti helyen érte őt az elbocsátás, mégpedig egy ügyész meg egy bíró helyszíni szemléje után. E két férfiú, a kioktatás és az elfojtás feladatával megbízva, a törvényesség szellemének fittyet hányva, zárt rendben vonult fel ellene. Többek közt azt akarták bizonyítani, hogy apám a felelős a környék laktanyáiban tapasztalható növekvő elégedetlenségért, ami abban nyilvánult meg, hogy a szolgálati idő leteltével is benntartott katonák

nem voltak túlságosan boldogok. Nem is lehettek azok, hiszen egyáltalán nem erről volt szó. A vizsgálat is egyszerű formalitás volt. Negatív eredménye nem akadályozhatta meg, hogy három hét múlva apámat el ne bocsássák. Ha a tanítóknak nem tiltották is meg egyenesen, hogy szocialisták legyenek, mégsem volt tanácsos, hogy túlságosan hangoztassák szocialista voltukat. A polgári társadalom, miközben a szellem eltévelyedésének ítélte a szocializmust, ártatlanul üldögte a szegények bölcsességének, a szegények türelmének, a szegények kitartásának tartóoszlopain, s bizony nem szerette, ha hátsó része alatt ezeket a kariatidákat mozgatták.

Márpedig apám tizenhárom éves korától szocialista volt. Mint mondogatta, Jaurès egy beszéde „tárta föl előtte az ígéret földjét”, ami a „Belle Epoque” — e gyanúsan borzongó és a nyitott határnál meghalni kész kaméliás hölgy — reszkető stukkóin és arabeszkjein túl már fölsejlett. Hasonlóan a székesegyházak homlokzatát verdeső, aztán egy magas ablakon át elröppenő madarakhoz, az École Normale növendékének merész értelme gyönyörűséggel lépett föl a francia szocializmus történetének legnagyobb méretű szószékére. Kiszakadva azokból a földhözragadt aggodalmakból, amelyek az akkori radikális baloldal egész politikáját jellemezték, s magasba emelkedve egy egészen kivételes repítőerő ékesszólása által, teljesen és kizárólagosan elkötelezett forradalmár lett. Amint a régi filozófusok minden problémát a létben, ő minden dolgot a politikában oldott meg.

Ettől kezdve családja nem látta többé, és a tartomány is hamarosan túl szűk lett tehetsége számára. Huszonkilenc éves korában a szocialista párt főtitkára volt. Kis családjával a XV. kerület egy felvonó nélküli házának V. emeletén lakott, egy kolostorkerttel párhuzamos szénraktár fölött.

„Senki sem volt szemben!” — mondta büszkén anyám. A teraszcél az Eiffel-torony két legfelső emeletét lehetett látni, amint éppen tűzbetűkkel hirdette egy autógyártó dicsőségét. Három szobánk volt. Én abban aludtam, amelyik nappal irodaként szolgált apámnak. A falon Karl Marx portréja, Jules Guesde ceruzarajz képe és egy fénykép Jaurèsről. Jules Guesde, ez a tisztelt de félreértett marxista doktrínér, hosszú hajával és bozontos szakállával esőáztatta fűzhöz volt hasonló, szép de kissé szomorú szeme kerülni látszott Jaurès-t, aki mellette, Dariusz halhatatlanjainak előreugró szakállával, a délszaki derűlátást képviselte és persze azt az örömet, hogy egy egyre szebbé váló világban él, továbbá azt a boldogságot, hogy oly sok embert meggyőzhet és segíthet a testvériségen alapuló világ felé. Ezt látta ugyanis számukra a történelem messzi távlatában, erre mutatott, efelé sodorta őket a próféciák vihara.

Többszörű szocialista Janus állt tehát előttem, képviselve a tudós visszavonultságot és a teremő kezdeményezést, az olvasás termékeny csendjét és a szórakozás áradó örömet.

Karl Marx teljesen elbűvölt. Oroszlán volt, szfinx, napkitörés. Hatalmas homloka a gondolat bevehetetlen tornyaként emelkedett ki egy ezüstszővésű felhőből. Rendkívül éles tekintete az esetleges ellenfelet az egész szobában nyomon követte, hogy porrá zúzza. Bajszának vonala elvette a mosoly illúzióját, ámbár annak idején, Londonban a nagy gondolkodó közepszerű lakásában bizonyára mosolyogva fogadott olyan illusztris vendégeket, mint Lev Tolsztoj és Elisée Reclus, akik aztán úgy távoztak, hogy nem hallották az álnok udvariasság egyetlen szavát sem. Ehhez a korszakhoz tartozott Jules Guesde és Jaurès, egyik melankóliája, a másik humanizmusa révén. Karl Marx az

időn felül állt. Volt benne valami lerombolhatatlan, s ez a valami kővé válva annak bizonyosságát fejezte ki, hogy igaza van. Gyermek-álmaim fölött ez a dialektikus összetételű csoport virrasztott.

A Père-Lachaise temetőt előbb ismertem meg, mint a Téliapót. Mivel Párizsban szüleim nem tudtak kire hagyni, már ötéves koromban velük mentem a kommunárdok falához vivő zarándokútjukon. Itt adtak egymásnak hagyományosan találkozózt a forradalmi felvonulások résztvevői.

Láttam ezt a falat hóval borítva és napfényben úszva, sárban és virágok özönében. Ez volt a világ vége, a gát, amelyen a virágok és zászlók vörös tajtékjával megtörttek az emberhullámok. Meg kellett tanulnom, hogy jól viselkedjek, órákon keresztül elüldögéljek az emelvény lábánál, míg fejem fölött elvonultak a viharos, nyomort és zászlókat megremegtető, lebegtető szónoklatok. A vadrózsával benőtt mezőn számtalan arc magasodott előttem: hallgatták gyötrelemeik sorjázását és könnyeztek. Aztán a hangok elcsitulnak. A csendborította mező egyik szélétől a másikig szél duzzasztotta a zászlórudak vörös nyelvét. Morajlott a föld, majd egy befejezetlen forradalom panaszaként felzúgott: „Föl, föl, ti rabjai a földnek...” A különös ének villámokat szórt, és nagy reményeket görgetett, anélkül, hogy valaha is eljutott volna az örömig. Tagadással vegyített imaféle töltötte meg a szemeket. Az Internacionálé himnikus lassúsággal hullámszórt felettünk.

A szocializmus a székesegyházak gótikus korát élte.

Vallás volt, s mint minden vallás, kezdetben kizárt mindenki mást. Nem gazdasági rendszerről volt itt szó — hiszen én sem ismertem több marxistát, aki olvasta Karl Marx műveit, mint ahány katolikust, aki Aquinói Szent Tamás Summa Theologiae-ját —, hanem hitről: az ember lényegében jó, bár nem volt az mindig, s végre kezébe vette saját üdvösségének nagy ügyét. Jaurès és Jules Guesde olyan tiszteletet élveztek, mint az egyházatyák; Karl Marx, a

száműzött proletárok Mózese segített, hogy kivonuljunk a megalkuvás és alávetettség egyiptomi rabságából. Marx ugyan már régen eltűnt a Temze kódében, gondolata azonban továbbra is kísért minket, s ellenállhatatlan erővel visz előre az általa megjövendőlt megbékélt világ felé. Nemcsak a hit közössége tett minket testvérré, hanem a könyörtelen évezredek végeláthatatlan emberi gyötrelme is. A hagyományos vallásokban is testvérek az emberek. A mi testvériségünk mégis egészen más volt. A hagyományos vallások szerint az embereknek van egy közös atyjuk; a mi vallásunk nem ismert ilyen létezőt. A mi őszinte és nagyon mély testvériségünk árvák közössége volt. Kétségtelenül ezért használták a testvér helyett inkább az elvtárs megszólítást.

Új hit volt ez, egy új egyház, aminek apám volt legfiatalabb és legtehetségesebb papja. Anyja annak idején a „Louis-Oscar” kettős nevet adta neki, elvtársai azonban, nem tudom miért, egyszerűen Ludovic néven szólították. Talán azért, mert ez a hajdanvolt regényes név nagyon is jól illett meditatív alkatához, korai kopaszságához, cvikkeréhez és rövidlátó tekintetéhez, amiért is gyakran túltöltötte a már színültig telt kávéscsészét. A különféle bizottságokban feltétlenül szükség volt rá: azonnal megfejtette egy politikai információ igazi jelentését, helyben meg tudott fogalmazni egy-egy elemzést, jegyzőkönyvet vagy cikket. Villámgyorsan gondolkodott, emlékezete pedig valóságos archívum volt. Bármily hihetetlenül hangzik is, képes volt arra, hogy felsorolja Franciaország 600 választókerületét, mégpedig a két fordulóval megválasztottak szavazatainak számával. Bárhol üttünk is fel a lexikont, mindenkinek meg tudta mondani születési évét és halála évét. Emlékezete alapján írta valamennyi könyvét, pedig azok tele voltak idézetekkel és különféle utalásokkal. Jegyzet nélkül beszélt a gyűlése-

ken, sőt a nemzetgyűlésben is: olykor kicsit hosszan, szigorúan szabályos mondatokban, érzelemmel és iróniával kevert, sokak számára szokatlan hangon — míg csak le nem kopogta a bronzkalapács gyötrelmes galoppja.

A képviselőházban az ő feladata volt, hogy az emelvényen csoportja nevében üdvözlje a beiktatott minisztereket; nos, ezt a keresztséget a csúfondáros pofonok sokaságának kíséretében szolgáltatta ki.

A közéletben annyit beszélt, hogy otthon szinte semmit sem mondott. Reggel korán ment el, este későn ért haza. Ilyenkor egyedül vacsorázott. Étrendje soha nem változott: keménytojás salátával, sült krumpli és mogyoró. Ezt szórakozottan roppantotta szét foga között, miközben tekintete már egy gondolat vonalát követte, vagy a tányérja mellett négyrét hajtva odahelyezett újságra siklott. Szó nélkül, szinte lábujjhegyen mentem át a szobán, megkerülve — a család félénk elnevezése szerint — az intellektuális összeszedettségnek ezt a nagyszabású műalkotását. Némán, szerető tekintettel kísért.

Nyáron időnként szükségét érezte, hogy szülőfaluja levegőjéből szippantson. Érkezése után azonnal vállára vetett bottal, kezében friss falevéllal kibélelt fonott kosárral halászni indult. Káka és vadul burjánzó gaz között kis folyócska kanyarodott a falu szélén. Nem annyira halfogásra alkalmas, mint inkább árnyékos helyet kerestünk. Apám vízbe dobta a zsinórt, cigarettát sodort; mivel ennek papírja lassabban égett, mint a dohány, szája sarkában egy égett papírdarabka maradt. Hanyattfekve kinyújtózott egy fa tövében és sapkáját orrára húzva megbízott, ügyeljek a parafadugóra (ami persze nem merült le túl gyakran), aztán keltsem föl, ha fogtunk valamit. A ciripelő réten töltött egyórányi nyirkos tétlenség után szépen haza mentünk. Kosarunk mélyén egy vagy két halacska ugrán-

dozott. Nagynéném megsütötte, miközben jókat kacagott a gazdag halászsákmányon.

Az asztalnál a már ismert belfortaines-i társalgás folyt; a helység íratlan szabálya szerint negyedóránként egy szó, mégpedig oly gondosan megválasztva, hogy az senkit se kötelezzon válaszra. A családfő jelenléte, egyre növekvő szónoki és politikai hírneve szótlanságban tartott mindnyájunkat. Ezenkívül bölcsek is voltunk, ismerve anyjától örökölt gyors válaszadási képességét. Telve voltunk szeretettel, mint a tűzre töltött ágyúk, amelyeket senki sem mer elsütni. A trappisták beszédesebbek, mint mi voltunk. Nem mondtunk semmit, mivel a szavak teljesen haszontalanoknak tűntek; szó nélkül jobban megértettük egymást. Amikor nagybátyám ennyit megengedett magának: „Hát hogy s mint, arrafelé?“, ez a személytelen kérdés magában foglalta a múltat, a jelent és a jövőt, és érthető aggodalmának adott hangot. Ez a „hát hogy s mint, arrafelé?“ tapintatos érdeklődését fejezte ki bátyja sorsa iránt, aki „arrafelé“, azaz Párizsban vitézkedik. Az így megkérdezett, egy fintorral fejezte ki egyrészt mérsékelt elégedettségét, másrészt a politikára vonatkozó szkepticizmusát. A család végeredményben soha nem volt eléggé biztos abban, hogy jól vagy rosszul mennek a dolgok.

Amikor — a hagyományoknak megfelelően — átjött néhány szomszéd, hogy velünk fogyassza el az áfonyavagy rebarbaralepényt, meg a délutáni kávé, apám teljesen kicserélődött. Különben kiismerhetetlen arcát beragyogta a lelkesedés, hogy most valamit megmagyarázhat, valamiről meg kell győznie hallgatóságát. Szép keze is részt vett az előadásban: vagy az asztal sarkát ütögette, vagy mutatóujjával fenyegette az ellenséges elméletet. Kissé behúzott nyakkal ült, nem annyira érveket fontolgatva, mint inkább ugrásra készen. Egyszerű hallgatóságát

legalább olyan hévvel akarta meghódítani, mintha a törvényhozó nemzetgyűléstől akart volna valamiféle szavazást kicsikarni. Teljesen el voltunk képedve, hogy tud egy ennyire nyugodt és zárkózott lény hirtelen ilyen erővel föllépni és ekkora szenvedéllyel előadni. Olyannak láttuk, amilyen valójában volt, amilyené — távol szeretteitől — a politika tette őt. Megértettük, hogy nem hozzánk, hanem egy eszméhez tartozik, s sejtettük, hogy ez a politika soha többé nem engedi ki a markából.

A végsőig független volt, soha nem vezette semmi anyagiasság számítás. Jóllehet köztudomású volt, mégis nehezére esett, hogy az elbocsátását követő évek nyomorát felidézze. Ha a háború nem űzte volna el legelső kis lakásából, ez lett volna számára a végállomás.

Hétköznapijainkba ritkán szólt bele, s általában az is csak annyiból állt, hogy bejelentette: semmibe se szól bele. Egyszer azonban mégis megtörtént, amikor visszavítette anyámmal az üzletbe a karácsonyi ajándéknak szánt ólomkatonákat, s kicseréltette valami villannyal működő kultúrjátékra. Szocialistaként nem ismerte el az erőviszonyokra épült társadalmakat. Nálunk nem volt található egyetlen katona sem. Gyermekkorom egyik nagy meglepetése lett, amikor meghallottam, hogy Szovjet-Oroszországnak van reguláris, hierarchikusan szervezett, egyenruhás hadserege. Hát ott is olyan borúlátón tekintenek az emberi természetre, hogy katonákat tartanak? Nem. Csak arról van szó, hogy védekezniük kell a rossz bekerítő hadmozdulataik ellen. Különben a szovjet hadsereget *Vörös Hadsereg* néven szokták emlegetni. Úgy képzeltem, hogy a hadsereg valóban vörösre van festve, ez különbözteti meg a többitől.

Szovjet-Oroszország vonzott minden szocialistát, különösképpen apámat. El is utazott a *l'Humanité* igazgatójának, Marcel Cachin-nek társaságában. Bőröndjében élelem meg egy megbízatás rejlett: tárgyaljon arról, hogy a párt esetleg csatlakozik a III. Internacionáléhoz. Az utazás két hetet vett igénybe a Baltikumon, érintve Stettint és Helsingforst. A burzsoá hatalmak által vont egészségügyi kordon miatt nem érhatték el másképp a szocializmus házát. Moszkvában találkoztak annak főszereplőivel, amit apám, mielőst tudomást szerzett róla, „a század eseményének” nevezett. Elvakultak a forradalom tüzétől, ami még égett akkor. Hallották, amint Lenin maró gúnnnyal támadta a II. Internacionálé elpolgáriasulását (vagyis apámékét), meg a *l'Humanité* ideológiai tehetetlenségét. Az újságban ő nem talált egyetlen szocialista hasábot sem — mondta —, legfeljebb a segélyegyletek gyűjtésre felszólító rubrikáját. Félig megsüketülve az őket aforizmákkal és parancsokkal elárasztó doktrínérek zshivájától, kissé megzavarodva a tárgyalások számukra bonyolult szláv koreográfiájától, azt hiszem, szenvedtek bizonyos hangulati vagy taktikai fordulatoktól, nevezetesen a lángolást váratlanul követő megdermedéstől.

Mégis: egy ország áttért a szocializmusra, politikai élgárdája segítségével a legelnyomottabb osztályok a világon először kezükben tartották a teljes hatalmat, a marxizmus kilépett a dogmatikus álom világából, hogy belépjen egy hatalmas nép életébe. Volt azonban a francia iskolában képzett szocialisták számára valami szokatlan, sőt nyugtalanító abban az orosz módszerben, ami teljes egészében a gondolat kihasználását célozta; sokkal rendszeresebb és zordabb volt, mint az övék, kevésbé érzékeny az egyéni

árnyalatok iránt, amiknek pedig leghalványabb kifejezéseit is lelkiismeretesen jegyezték a nyugati kongresszusok — nem is beszélve a polgárháború és az úgynevezett tisztogatás kegyetlenségeiről. Mindezt azonban eltörölte a jövőndő civilizációnak elvont, de elbűvölő képe; építői az 1793-as Konvent és a francia Kommün harcos utódainak tartották magukat. Amikor a két zarándok visszatért Franciaországba, teljes szívükből ezekhez csatlakoztak. Az érveket szívük szolgáltatta. Felhívásukra a következő kongresszuson a szocialisták kétharmada a III. Internacionálé mellett döntött. Ez volt a tours-i szakadás. Apám lett a francia kommunista párt első főtitkára.

Ezek a viszontagságok nem befolyásolták illedelmes gyermekéletemet. Kevesebbet láttam nálunk Charles Rapoport elvtársat, s ezt nagyon sajnáltam. Szent Miklósról emlékeztető szakálla, nevetése és vegetáriánus óriás alkata meg derűs kedélye miatt őt szerettem a legjobban a párt vezetői közül. Ő azonban más frakcióhoz tartozott, akár csak Léon Blum, akit annyira szerettem minden gyerek. Ugyanis ahelyett, hogy — mint a legtöbb felnőtt — társaságukban gyerekké vált volna, felnőttként kezelte őket. Leggyakrabban Marcel Cachin-hez mentünk. Felesége, egy jól megtermett amerikai hölgy, a magasba emelt s olyan megnyilvánulásai voltak, amikhez a belfortain-i szabályok szerint nem voltam hozzászokva. Ereje megdöbbszentett, ugyanakkor biztonsággal töltött el. A párt az én számomra ő volt, a Fal, meg a Grange-Batelière utca egy sötét helyisége. Ezt — mondták nekem — egy földalatti folyó fölé építették. Sehogy se tudtam elképzelni, hogy Párizs kövezete alatt egy sötét folyó rejlik... Valami boltozat alatt folyik? Vannak csónakosai a Batelière-nek? Ez a börtönbe szorított vízfolyam rettegéssel töltött el.

A mikor levágták hosszú fűrtjeimet, hogy megtanítsanak olvasni, az első könyv, amivel szüleim a *Roman de Renart* után megajándékoztak, egy piros borítású, szótár vastagságú mű volt. Ezt a címet viselte: *Petit-Pierre sera socialiste* (A kis Peti szocialista lesz).

Amennyire visszaemlékszem, ez a *Tour de France de deux enfants* ideológiai változata volt, a gyerekek nyelvén fogalmazva meg a marxizmus tanításának legfontosabb elemeit. Petit-Pierre menet közben folyton kérdez, megismeri a társadalmi valóságot, a proletárok szolgásgát, a szegények kizsákmányolására épülő társadalom igazságtalanságait. A kizsákmányolók a kiváltságos osztály tagjai, az ő kezükben vannak a termelési és csereeszközök, vagyis a föld, a szerszámok, a gépek meg a pénz. Ők fölözik le mások munkájának a hasznát. Ebből a profitból újabb eszközöket szereznek, gazdagodnak vég és határ nélkül, közben pedig növekszik a szegények száma, akik aztán még jobban elszegényednek.

Ez eredményezi a kizsákmányolók és a kisemmi-zettek közötti állandó feszültséget vagy „osztályharcot”, ami időről időre forradalomban tör ki. A törvényeknek az az egyedüli céljuk, hogy ezeket a forradalmakat megakadályozzák, megtiltsák vagy elnyomják. A kiváltságosok intézményei minden időben csak azért jöttek létre, hogy örökre megszilárdítsák kiváltságaikat. Az erkölcsnek az volt a feladata, hogy az igazságosság ellenében a lelkiismereteket a fennálló rendhez kösse. A kapitalizmus megvetette az igazságosságot, a vallás meg a távoli jövőbe utalta.

Petit-Pierre azonban gyorsan megtanulta, hogy van gyógymódja ennek a hatalmas és ősidők óta tartó beteg-

ségnek. *A termelési és csereeszközök szocializálása* gyökeresen megváltoztatja az emberi kapcsolatokat, megtisztítja mindattól, ami azokban gonosz és veszélyes. A kapcsolatok többé már nem a rabszolgatartó és rabszolga, elnyomó és elnyomott között jönnek létre, hanem teljes egyenlőségben ember és ember között; az általános kisajátítást törvény mondja ki az egész közösség javára. A munkások által termelt javakból a közösség juttat „mindenkinek munkája szerint”, várva azt a bőséget, hogy „mindenkinek szükségletei szerint” adhasson. A kapzsiság, a harácsolás és az uralomvágy, minthogy az új társadalomban nem talál se táptalajra se bátorításra, elsorvad. A gazdasági és társadalmi ellentétek azokkal együtt tűnnek el, akik azokat elkerülhetetlenné tették. A háborúnak többé nem lesz célja, s örökre eltűnik a föld színéről. A régi kizsákmányolók, méltányos alapon lemondatra, emberibbé válnak, a dolgozók pedig ismét fölfedezik és kibontakoztatják személyi méltóságukat. Az erkölcs nem lesz többé belenyugvásra készítő büntető törvénykönyv; a vallás utolsó eresztékei, támasztékaiktól megfosztottan, maguktól összeomlanak. Az ember végre megízlelheti az igazságosságot és a békét. A többit vállalja a tudomány.

Nem akarom egy oldalon összefoglalni az egész marxizmust. Valószínűleg összekeverném első leckéinek emlékét a vörös könyvben olvasottakkal. Bármint legyen is, Petit-Pierre szocialista lett. Hogy komoly és megnyerő volt, azt azonnal kitaláltam.

Mint már mondtam, Isten nem létezett. Nemlétezésének azonban különféle módozatai voltak.

Azok számára, akik szívesen osztogatták „az Isten nemléte tizenkét bizonyítékát” felsoroló régi könyvecskéket — ez héttel több ellenérv volt, mint az apologéták általában felsorolt öt bizonyítéka —, tehát ezek számára az „isten” névvel jelölt képzeletbeli figura egyszerűen a papok kitalációja volt, a dolgok láncolatához önkényesen hozzáadott fogalom, a természetről szóló prédikáció vége előtt egy gyerekes „Na, ebből elég!” kiáltás. A papokat különben nagy fekete kalapjukról lehetett fölismerni.

Kicsit meg voltak lepődve, hogy egy olyan ember, mint Robespierre, aki maga volt a megtestesült forradalmi szellem, oly gyakran hivatkozik egy „Legfőbb Lényre”, és ez mintha némely ponton emlékeztetne az eltörölt vallások Teremtőjére. Talán pontosan azért hordta magában ezt az abszolútum-igényt, mert ez készítette arra, hogy művét lezárja a veszélyesen nyitvahagyott ég oldaláról: egy névtelen Lényt állított oda, valami olyasfélét, mint a pogány ókor „Nagy Létezője”, aki valamiképp a természetes világrend csúcsán foglal helyet, de nincsenek meghatározható tulajdonságai, s nem visel a világért semmiféle felelősséget. Egyszerűen az első csoport így magyarázta Robespierre deizmusát.

Mások szemében Isten léte nemhogy nem valószínű, de egyenesen megengedhetetlen. Ez a mindenek eredetéhez helyezett lény eredendő egyenlőtlenséget hozott létre a teremtet és a teremtmények között, eleve kizárt minden vitát, lehetetlenné tett minden párbeszédet. A teremtetett egy bizonyos formát ad át a teremtményeknek, s ezzel a formával együtt a törvények határozzák meg létének

kereteit. A szóban forgó ellenzékiek képtelenek voltak elfogadni olyan törvényeket, amelyeket előzőleg nem vitathattak meg. A dolgok összességét a véletlen működésének tulajdonították, márpedig a véletlennel szemben nem voltak követelményeik. Ezenfelül, amit a véletlen hozott össze, azt egy mindenhatóság engedélye és mindenféle kihágás veszélye nélkül meg is lehet változtatni. Eleve elutasították az *a priori* fogalmát: állandó — mint gyűléseken mondják — „előzetes kérdéseket” vetettek föl.

Sokak szerint a vallás nem más, mint a megismerés primitív formája, ami visszavonul a világosság előrehaladásával. Az első emberek, nem tudván megmagyarázni a természeti jelenségeket, ezek létrejöttét természetfeletti lényeknek tulajdonították, s általuk akartak maguknak valami kegyet elnyerni. „Isten” mindent összevetve nem volt más, mint sűrített kivetítése mindannak, amit nem ismertek. Minél többet tud az ember, annál kevésbé hisz. Világos volt, hogy a vallások területe olyan mértékben szűkül, amilyen mértékben a tudományoké tágul. A vallás azonnal meg fog szűnni, mihelyst a tudomány mindent meg fog magyarázni. Akik ezt a véleményt osztották, nem vallották be, hogy a már megmagyarázott dolgoknak még több magyarázatra van szükségük, mint a többinek. A szükségszerűséggel kapcsolatban ezekhez az elméleti ellenvetésekhez járult az ártatlanok szenvedésének és az Egyház tökéletlenségeinek ténye; magának a szükségszerűségnek a kérdése azonban csak ritkán vetődött fel.

Az antiklerikalizmusnak nem jutott fontosabb szerep, mint a század elején. Az Egyház és az Állam szétválasztása a szembenálló feleket is szétválasztotta; más csatatéren találkozva ismerték meg jobban egymást. Különböző egyes kis keresztény csoportok szakítottak a hagyomány-nyal, amely hosszú időn át a jobboldalon tartotta őket,

demokratáknak mondták magukat, s törekedtek azzá is válni. Rokonszenvesnek tartottuk őket, de nem vettük őket túlságosan komolyan. A második moszkvai kongresszuson egy holland delegátus óriási derűtséget keltett, amikor — már nem tudom, milyen posztra — egy „keresztény-kommunista” jelöltet javasolt. A kongresszus, miután jót derült az ellentmondó fogalmakon, egyszerűen tovább folytatta munkáját, apám meg, aki egy csöppet sem volt szektás, jegyzetfüzetébe azt írta, hogy a holland tréfa kicsit erős volt. Szemünkben egyszerűen lehetetlennek látszott, hogy pápai megnyilatkozások által irányított tanítóhivatalnak alávetett emberek, akiknek gyónniuk kell (az *önkritika* akkor még nem szerepelt a statútumban), s akiknek még legbenső gondolataikat is alá kell vetniük a papok vizsgálatának, valaha is demokraták lehessenek, természetesen a szó általunk meghatározott értelmében. Kommunisták meg még kevésbé. Mindazonáltal a vallásellenes szenvedély enyhült. Nem voltunk papfalók — még nagy ünnepeken sem.

Mindent elutasítottunk, ami a katolicizmusból származott, egy kivétellel. Ez pedig az ember Jézus Krisztus volt, iránta a régi párttagok (az igazat megvallva, fukarul) sajátos erkölcsi és költői érzelmekkel viseltettek.

Mi nem voltunk az övéi, de ő, Jézus, a miénk lehetett volna, hiszen szerette a szegényeket, szigorú volt a hatalmasokkal, s főképp mivel a papok, az uralkodó osztály áldozata lett, a hatalom és annak elnyomó apparátusa végezte ki. Apám nem sokat kérte magát, szívesen fölolvasta barátainak Jehan Rictus „Ha visszatérne” című népies nyelven írt költeményét. Témája: Krisztus visszatérése az emberek közé, „Ha visszatérne...” a dolgok valószínűleg pontosan úgy történnének, mint régen, kivéve, hogy a burzsoázia, okulva a történeteken, nem vértanút csinálna belőle, hanem szelíd energiával afféle „megvilágosodtként” bánna el vele. Ami biztos: nem tenné be a lábát azok közé, akik fennen hirdetik, hogy hozzá tartoznak; soha nem lehetne őt a templomban látni; inkább a rendőrségen, a fennálló rend felforgatásának vádjával. Szinte az együttérzést súrolja az a gyöngéd szájalom, amit ez a sirám kifejez:

„Oldaladba most is megkapod a magad dárdadófesét?”

A Megfeszített oldalának átdöfése újabb vádként nehezedett a társadalomra; apám rendkívüli átéléssel olvasta ezeket a sorokat.

Általános vélemény szerint a mitikus rárakódástól megszabadított Evangélium jó bevezetés lehet a szocializmusba, ebben megegyeztünk a pártba jelentkező keresztényekkel. Ezen jelentős engedmény után viszont nagyon

csodálkoztunk, hogy nem lettek azonnal szocialisták. Hogy mi keresztények legyünk — nos ez a gondolat föl sem merült. Mindaz, ami megelőzte a szocializmust, mást se tett, csak azt előre meghirdette. Nekünk elégséges volt saját hitünk. Ennek, a magához a történelmi mozgáshoz kapcsolódó hitnek szemünkben az volt az előnye, hogy nem lehetett elutasítani. Valójában meglehet, hogy a marxizmus elutasításának egyetlen eszköze van: annak alkalmazása.

A hívő gyakran tévesen képzei, hogy a nem-hívő — mintegy magára maradva az élet és a halál nagy kérdéseivel — állandó gyötrelemben él, mivel nem tud feleletet adni a számtalan „miért”-re, a tudomány szelleme által kimondott tilalom ellenére ezek a miértetek állandóan zaklatják lelkiismeretét. Pedig a nem-hívő szemében az élet a tudósok ügye. Egy napon majd ők is elő tudják állítani az életet, következésképp megszabadítják a haláltól. Ezenfelül azt is jól meg kell érteni, hogy a kollektívizmus nem csupán gazdasági tanrendszer, hanem igazi misztika is, amely követőinek a halhatatlanság egy bizonyos személytelen formáját kínálja fel. Az, aki teljes egészében a közösségért élt, mit veszíthet élete végén? Üresen csattog a halál állkapcsa. Mivel mindenét a közösségnek hagyta, valamilyen módon tovább él ebben a közösségben, hiszen az ember már hosszú ideje hozzászokott ahhoz, hogy ítéletének és akaratának gyakorlását a közösségre bízza. A közösségi misztikus *elveszíti* magát a közösségben, miként a keresztény misztikus *elveszíti* magát Istenben. A különbség csak az, hogy a közösségi misztikus többé nem találja meg önmagát.

Ez a könyv nem vallomás. Képtelen volnék áldozni ennek az irodalmi műfajnak: a júliusi kábító élmény, amit majd később írok le, szinte mindent, ami ezt megelőzte, elhalványít bennem. A gyermekkori benyomások azonban megmaradtak, mivel oly erősek, hogy a korral még inkább előtérbe kerülnek, a fiatalkori élmények viszont csak olyanformán, mint azok a meghatározhatatlan színes foltok, amik akkor táncolnak szemhártyánkon, amikor egy pillanatra belenézünk a napba.

Tíz- és húszéves korom között olyan voltam, mint abban az életkorban bárki. Mégis, a már említett környezeti sajátosságokon túl, még jeleznem kell néhány, számomra kedvezőtlen eltérést.

Abból a tényből, hogy apám az iskolában kimagasló eredményt ért el, arra következtettek, hogy én is olyat produkálok. Márpedig csalódnunk kellett, noha eleinte igazuk volt.

A községi iskolában minden jól ment. Mindnyájan egyszerű sorból származtunk, legalábbis látszat szerint; mindnyájan ugyanolyan fekete köpenyt viseltünk, tanítóink ugyanúgy fogták fel az életet, mint szüleink. Tanítóink nagy nyomatékkel osztogatták a tudás kincseit; ez a jótélmény viszonylag új volt, s a szegény társadalmi osztályok nem voltak még hozzászokva; az oktatás alkotta egész vagyonukat. A világ egyszerű volt. A történelem a szinte teljesen Victor Hugo által uralt menny alatt kanyargott a jó és a rossz között; segítette a lelki, hátráltatta a tudatlanság. Így haladt az emberiség legjobbjai, legtisztábban látó képviselői által megjövendőlt beteljesedés felé. A szabadság megnyitotta az utat az egyetemes jóság és testvériség eszménye felé. Ez nemcsak tanítóink s következőképp a mi eszményünk volt, hanem a korabeli

köztársaságé és filozófiáé is. Hogy valaki szabad legyen, ahhoz csak tanulnia kell. Tanultunk tehát. Példaadó neve-
lőink nagy türelemmel és aprólékos gonddal oktattak minket, azzal a szilárd meggyőződéssel, hogy könyveikben megtalálható minden beteljesedés titka.

Jó helyezéseim voltak, a „jó pontok” sárga, kék és piros kartonpapír-háromszögecskéi szépen sokasodtak fekete kord táskámban, amit skapuláré módjára a mellemen összekapcsolt szíj tartott. Bizonyos számú pont feljogosított a becsületrend keresztjére. Ezzel gyakran kitüntettek. Könnyedén tanultam, bár megőriztem a félig-meddig való jelenlét szokását. Egyszer egy Merimée szöveget diktáltak nekünk. Valószínűleg ez lett a vesztem: csak egy hibát ejtettem, az „alvéole” szóban, ennek alakja és rendeltetése nekem mindig nőneműnek tűnt. Azt hitték, kivételes tehetséggel vagyok megáldva. Apám az École Normale jövődő növendékét, okleveles tanárát, történelem professzorát látta bennem, vagyis mindazt, ami könnyedén ő lehetett volna, ha a szegénység miatt nem kellett volna egy sokkal rövidebb utat választania. Miután egy este egy öreg kollégánál megbeszélést tartottak tanítóimmal és az iskolagazgatóval, elhatározták, hogy líceumba küldenek. Kilenec és fél éves koromban beirattak a hatodik osztályba.

Túl korán. Ráadásul a módszer és tananyagváltás, valamint a környezetváltozás végzetesen hatottak rám. Addigi iskolatársaim unokatestvéreimre, gyerekkori játszópajtásaimra hasonlítottak. Ugyanúgy éltünk, tanítás után ugyanúgy játszottunk volna Párizs mord utcáin, mint Belfort utcáin. A líceumban, ami előkelő negyedek szélén helyezkedett el — a házakban felvonó is volt —, az engem körülvevő nyakkendős fiúkat szüleik már kioktatták a világ „használatára”, szokásaira, s ezek ösztönösen tudták, hogy az a világ, amelybe még nem léptek be, egy napon teljes

jogú tulajdonuk lesz. Nem azért tanultak, hogy szabadok legyenek, hanem hogy uralkodjanak. Akkor még ezt másképp érzékeltem, de éreztem. A községi iskola a köz javát szolgálta, a tanító pedig az egykori bölcseknek az enciklopédistákkal egyenlő örököse volt. Figyelemmel és hálával tartoztunk neki. A líceum családi kastélyhoz volt hasonló, amelyben a tanár a dajka utódaként intellektuális táplálékot osztott, s ehhez csak nagyon keveset adott hozzá saját megfontolásaiból. Kís társaim magabiztos hanyagsággal tanultak és elszántan játszottak; tanáraink, gunyorosan „monsieur” névvel szólítottak minket, közben tudatlanságunk arányában szertartásos udvariasságot színleltek. Megváltozott az osztály, s szakonként más-más tanár jött. Mindez együtt zavart és szorongást ébresztett bennem. Rettegésem még jobban fokozódott, mikor észrevettem, hogy a líceumot fal veszi körül, az ablakokon meg rettentő nagy rács feszül. Gyermeki kétségbeeséssel léptem át ennek az óriási üvegkalitkának a küszöbét, ahol egyetlen barátot sem találtam. Az osztályban állandóan rettegettem, nehogy feleltessenek, vagy amiatt, hogy nem feleltettek. Ha viszont egy kérdésre válaszolandó fel kellett állnom, szédülés kerített hatalmába, s ez még azt a keveset is kiürítette fejemből, ami esetleg benne volt. A szánakozás csendjében hang nélkül álltam. Nem emlékszem, hogy szünetekben valakivel is játszottam volna. A többiek száguldoztak körülöttem, olykor félrelöktek, mint egy fölösleges bútordarabot. Egyszer-egyszer örülként keresztülrohantam az udvaron, hogy azt a benyomást keltsem, részese vagyok a játéknak. Olyan tüzzel tápláltam magamban ezt az illúziót, hogy estemben kétszer is fölhasítottam a szemöldökömet.

Először a futásról mondtam le, aztán a tanulásról. Egy kitalált cím ürügyén csavarogtam az utcákon vagy a parkokban. Voltaire és Jean-Jacques Rousseau voltak a

társaim. Lógtam, de filozófus módjára. Az is tény, hogy harmincadik évemig nem olvastam regényeket, kivéve Voltaire-t. De hát azok inkább gúnyiratok. A *Candide* szerzője elkápráztatott. Tekintete éles, ügybuzgalma páratlan. Láttam, amint karddal kezében lebírhatatlan párbajhősként áthalad százada zsarnokainak, méltatlan hivatalnokainak, dühödt és megfélemlített egyházi nagyságainak összevisszaságán. Azt hittem, legalább tízszer elolvastam *Dictionnaire philosophique* című művét; meghatározásaitól valóságos elragadtatásba estem. Amit ma közönséges csúfolódásnak kellene neveznünk, az akkor nekem az elegancia netovábbjának tűnt.

Mégis, Rousseau ragadott meg jobban. Kevesebb volt benne abból a szellemből, ami — felhúzott fegyverhez hasonlóan — távolságtartásra készíti az embert; a szerző hiúságának aranyfüstje alatt az alkalmazkodásra képtelen zseni szenvedését lehetett megsejteni, akinek, hogy ne legyen teljesen hazátlan, egyetlen eszköze maradt: a világ megváltoztatása. Aki olyan jónak gondolta magát, amilyen valószínűleg nem is akart lenni, az mindenki másnál rosszabbul érezte magát az előkelő társadalomban. Különösen kedves volt szememben a társadalomtól elszenvedett gorombaságok miatt, amiket aztán próbált letörölni magáról. Elképzelésem szerint még boldogtalanabb volt, mint én a líceumban — amit is egyre ritkábban látogattam. Egy-egy rövid és heves erő kifejtés eredményeképp sikerült átcsúsznom egyik osztályból a másikba. Amikor azonban túl nagy lett volna a leküzdendő akadály, ismételtem. Anyám megrémült. A tanulmányi felügyelő — lenyűgözően széles mellkasú asszír személyiség —, égnek emelte karját, és hatalmas mellkasából előtörő hangján harsogta, hogy egyformán távol voltam, testileg akár jelen, akár nem, s hogy a rám vonatkozó figyelmeztetések egyszerűen nem

jutottak el hozzám. Miközben mondta a magáét, nem emlékszem, hogy valaki is leghalványabb ellenvéleményét vagy érdeklődését nyilvánította volna. Ezzel is bebizonyosodott, mennyire igaza volt.

Otthon apám egyre fürkészőbb tekintettel nézett rám. Egy reggel ágyához hívott, ahol sok időt töltött olvasással, írással, beszédei fogalmazásával, és egy sereg újság között próbált velem értelmesen szót érteni. Mintha csak süketnek beszélt volna.

Jóval később fogtam fel, mekkora csalódást jelentettem, micsoda szomorúságot okoztam neki. A gyermekek sok mindent tudnak, de azt, hogy ki is voltaképp a gyermek, nem tudják.

Anyám nem volt hajlandó elfogadni iskolai alkalmatlanságomat. A történeteket növekedési zavarnak, tanárain értetlenségének, Párizs éghajlatának meg mindenféle más oknak tulajdonította, végső soron kizárta annak a személynek alsóbbrendűségét, aki, hasonlóan őhozzá, szerette a festészetet és a muzsikát. Az anyai szeretet már előre elfogadta mentegetőzéseimet, sőt olyanokat is hozzátett néha, amikre nem is gondoltam. Ha nem tudtam elviselni a líceumot, annak az az egyetlen oka, hogy a líceum rossz.

Csak a rajzéért éltem, s bizonyos mértékben csak a rajz által. Darabka papír, egy toll, tus, s én már boldog is voltam. Az *Iliász* állandó hatására mindig ugyanazt rajzoltam: egy építészeti könyv metszetei után, görög templomokat. Ezeket nem feledtette velem sem Rousseau, sem Voltaire. A fehér papírlap a fény szerepét játszotta, az ezernyi vagy inkább megszámlálhatatlan apró tollvonás pedig a térben művelt varázslatot: formát támasztott, és azt megnyilatkozásra készítette. Amikor, naiv hitemben, kényszeríteni akartam, hogy gyorsabban jelenjék meg, tapasztalatlanul erősebben húztam a vonalakat, megsokszoroztam a toll-

vonásokat. Ez a fatális tévedés egyszerre átalakította eddig türelmes vonalkázásomat: sűrű kerítés keletkezett, s mögötte konokul rejtve maradt a várva várt forma. Hagynom kellett, hogy a dolgok maguktól megszólaljanak, bevallják önazonosságukat, mert mindez tönkrement, ha a toll csak egy-két millimétert is továbbszalad: a fölöslegesen meghúzott kis vonás tagadásként hatott, meggátolt minden további kísérletet. Mikor abban a reményben, hogy eltörlöm, egyre újabb vonalakat húztam, keresve azt a fehér oszlopot, amit napvilágra akartam hozni, hamarosan minden eltűnt a törlések bozótjában. Eltéptem a papírt, aztán újrakezdttem, tízszer, százszor, valami hihetetlen konoksággal.

Anyám nem becsülte le, s látva kitartó törekvéseimet, visszaemlékezett, hogy Courbet is franche-comté-i volt, s hogy falunk Hoggar egy kiváló tanítványával büszkélkedett. Engem ettől kezdve Hoggar utódának tekintett. Napnál világosabb volt, hogy szülőföldemnek kell Franciaországot művészekkel ellátnia. Egy Párizsban élő másik falunkbéli, a maga korában ügyes dalocskák szerzője, azt tanácsolta, próbáljanak felvétetni az iparművészeti iskolába, az való nekem. Így is történt, fölvettek, még hozzá előkelő minősítéssel, és néhány hónappal a felvételi korhatár előtt. Apám eltökélte, hogy megelégszik azzal a kevéssel, amit nyújtani tudok; a maga visszafogott módján elégedettnek mutatta magát, vagyis nem szólt egy szót sem, sőt magával vitt Martinique távoli választókerületébe, ennek volt ugyanis képviselője már két éve.

A tizenkét vagy tizenhárom napig tartó hajóúton öt vagy hat szót váltottunk, de minthogy ezek nem fejezték ki igazi érzelmeinket, meredeken behullottak szokványos érintkezésünk csöndjébe.

Fort-de-France-ban az izzó égbolt alatt fellobogózott csónakok százai vártak ránk. Estig — a szó szoros értel-

mében — lábunk nem ért földet. A lelkes tömeg nevetve és — félreértés ne essék — nyomorúságának rendkívüli méltóságával vitt minket egyik emelvénytől a másikig. Másnap meg a következő napokon apám teljes erejével nehéz feladatainak szentelte magát: beszédeket tartott, tárgyalt, az egyik helyen valami fizetésemelést harcolt ki, a másikon meg fölszámolt valami adminisztratív ellenállást. Eközben egy művelt, lelkes és jó humorú földrajztanár a szigetet járta velem, mesélt történelméről, megmutatta a kenyérfát, a kakaófát, megtanított a vakságot okozó mazanilla felismerésére; a legszebb volt az ananászültetvény alkonyatkor. A legszonytatóbb pedig a Mont Pelée, amikor fehéren izzó köveket dobált ki az éjszakába. Nagy örömmel töltöttem meg úti naplómat értéktelen vázlatokkal és értéktelen följegyzésekkel.

Esténként az egyik lámpaernyőtől a másikig csapódó színpompás cserebogarak zizegésében lombsátor alá telepedtünk. Elbűvölő fiatal lányok szolgáltak fel. Megcsodáltam kéveként átkötött karcsú alakjukat, a homályban fénnel kirajzolt nemes profiljukat, s nem tudtam volna magamnak nagyobb boldogságot elképzelni, mint hogy lábuknál ülve csöndben szemléljem azt az értékes anyagot, amiből lettek.

Csodálatos de ugyanakkor kimerítő ott-tartózkodásunk egy hónapig tartott. Ez idő alatt megérthettem, miért beszélt apám otthon oly keveset. Egyszerűen nem volt több ereje. Először csendjét tiszteltem, aztán őt magát. A Franciaországba visszavivő hajón ismét szokványos hallgatásunkba burkolóztunk. Ez a néhány együtt töltött hét sokat segített abban, hogy jobban megértsük egymást. Szavakra nem volt szükségünk, elég volt egy mozdulat, egy tekintet. Egymás kölcsönös megismerése még szűkebbre fogta kifejezőkészségünket.

Visszatérve Párizsba, az Iparművészeti Iskolában sem voltam szorgalmasabb, mint a líceumban. Szabadságban eltöltött éveim miatt képtelen voltam arra, hogy egy napirendhez alkalmazkodjam, hogy bármiféle korlátot elviseljek, de arra sem mutattam hajlandóságot, hogy a tanítás által ránk kényszerített rajzokat megcsináljam. Ez a tanítás ugyanis, mivel tehetséget nem tudott adni, legalább technikai készséget akart bennünk kialakítani. Különbösen eszembe se jutott, hogy iparművész legyek. Ehhez nem volt se elég jó, se elég rossz ízlésem. Építész szerettem volna lenni, de csak azzal a feltétellel, ha görög templomokat építhetek, ám bár az „építész” szó a növendékek szemében a legvéresebb sértést jelentette. Az iskolai ellenőrzést itt még könnyebb volt kijátszani, mint a líceumban. Napjaimat parkokban, uszodában, múzeumokban és kiállításokon töltöttem, ahol egyenesen az építészeti részlegbe indultam, hogy ott megrészegüljek a kék vonalaktól. Nem annyira a tárgy volt a fontos, mint inkább az, hogy szép téglalapokból, a tér és az egyensúly metszéspontjánál pontosan meghúzott ívekből és tökéletes négyzetekből legyen megalkotva; ezeknek vonalait a tudatos hanyagság egy parányit meghosszabbította, s így a sarkoknál kis keresztezést alakított ki. A rajz ezzel kapaszkodott bele a környező térbe. A Louvre festményei között olyan műveket kerestem, amelyeket valami monumentális, lehetőleg attikai motívum tartott egybe.

Félénken kerestem a fiatal leányok társaságát is. Platóni-kus tisztelettel vettem őket körül, amikor a véletlen útjukat egy pillanatra áhítatom elé vezette. Mégis, tizenöt éves születésnapomon, némi papírpénzzel a zsebemben azt hittem, most már méltó hozzám, hogy az estét valami

nagyvilági hölgygel töltsem el. Elindultam a földalattival a Montparnasse felé. Odaérve, az elhagyatott aluljáró végében egy vékony koldust vettem észre. Olyan volt, mint egy kátránykép a fehér kerámiafalon, mint a vence-i kápolna Matisse-képei. Amikor odaértem, azonnal éreztem, ma nem megyek sehová. Talán könnyörülettől indítva, vagy attól a kegyetlen ellentétől, hogy ez a szerencsétlen kezét a semmibe nyújtva kéregetni kényszerül, én pedig — pirulva és lopva ugyan — de a dőzsölő szerepét akarom játszani, vagy egyszerűen arra vágyódtam csak, hogy valami váratlan tettet hajtsak végre, vagy lustaságomban megkönynyebbültem, hogy elhalaszthatom ezt az elhatározásaimat meghaladó tapasztalatot, végeredményben nem tudom, de tény az, hogy a zsebem mélyén markomban szorított bankjegycsomó a koldus kalapjába vándorolt, én pedig jegyemet kilyukasztva visszafele indultam. Sajnos azonban nem mindig állt egy szegény az utamba, hogy megállítson a rossz ösvényen.

Jótetteim azért elég ritkák voltak. Az a tény, hogy képtelen voltam alkalmazkodni egy adott környezethez vagy csoporthoz, lassanként a vadság állapotába sodort. Anyám gyakran panaszkodott rossz természetem miatt. Lehetetlen lett volna felismerni a szelíd és hallgatólagos gyermeket — akinek nyugalma annyira szerették az emberek, és akit annyi bókkal halmoztak el — abban az agresszív és ostoba kamaszban, aki kizárólag izomzatával volt elfoglalva, délelőttjeit azzal töltötte, hogy csapdosta az uszoda langyos vizét, nem fogadott el se tanácsot, se megjegyzést, kishúgát leszámítva mindenkivel türelmetlen volt, tanulmányait bámészkodva, egészen egyedül óhajtott irányítani, falta a nem neki való filozófiai olvasmányokat, s ezeket, szerencsére, azonnal el is felejtette.

Anyám, mint általában minden anya, nagyobb felelős-

séget tulajdonított magának sikertelenségeimben, mint sikereimben, igyekezett apámat arról meggyőzni, hogy ziláltságom a művészet következménye. Apám erősen kételkedett. Véleménye szerint soha nem viszem semmire.

Azért megpróbálta, hogy valamit csináljon belőlem. Minthogy több éven át eredménytelenül próbálta elsajátítani azt az önmegtagadó szellemet, amit a legfelsőbb magisztérium a kommunista vezetőktől megkívánt, visszatért a szocialista pártba. Azt javasolta, alapítsam meg a fiatal szocialisták csoportját abban a kis keleti bányavárosban, aminek ő lett polgármestere és képviselője. Elkészítettem a statútumokat és a kartonokat, „még apáink jelenlétében lépünk a küzdőtérré” címmel beszédemet, s el is mondtam a községházán összegyűlt mintegy harminc fiatalember előtt. A gyűlés befejezésekor mindnyájan csatlakoztak. A részleg tehát jól beindult. De aztán nélkülem folytatták: engem többet nem láttak sem az első, sem az utolsó sorban. Nem elkeserítő, hanem reménytelen eset lettem.

Szégyellem, hogy bizonytalan és lusta próbálkozása-
immal ilyen hosszan untatom az olvasót. Mivel azonban
egy váratlan kegyelmet akarok leírni, meg kell mutatnom,
hogy könnyen találhatott volna méltóbb személyt befo-
gadására, mint engem. Ezt azoknak mondom, akik néha
panaszkodtak: ők nem részesültek abban a találkozásban,
ami nekem egyszerűen megadatott. Valószínűleg alkal-
masabbak voltak arra, hogy saját maguk fedezzék fel, amit
az én gyöngeségemnek ki kellett nyilatkoztatni.

Apám olyan karriert futott be, amelynek egyöntetű véle-
mény szerint el kell vezetnie a legmagasabb politikai
tisztségekhez. Így is történt. Miniszter lett, mégpedig egy
olyan felállásban, ami mindössze huszonnégy óráig tartott.
Ez a huszonnégy óra azonban benne is és bennünk is igen
mély benyomást hagyott: megbámultuk őt új méltóságá-
ban, a folyó bal partján, egy kedves kis szálló festett
mennyezete alatt. A hotel eléggé meg volt lepve, ui. jobban
otthon volt a XVIII. században, mint a tizennyolcadik
kerületben. Apám teljesen közömbös volt a tiszteletadás, a
hízelgések és a nemzet épületének aranyozott oszlopfői
iránt; szerénységből fogadta el a miniszteri tárcát, mintha
nem tudná, milyen nagy a neve, és szükségesnek tartaná,
hogy ehhez a névhez még egy hivatalos címet is hozzáad-
jon. Én azonban jól tudom, hol élte politikai pályafutásának
legszebb pillanatait: községe kis kávéházában, az üveges
bejárat és a kassza között, ahol este, vacsora előtt a
mélységből előkerült bányászokkal kártyázott. A bányá-
szok meglepett szeme lassan került ismét kapcsolatba a
térrel és a világozással. Itt volt igazán önmaga, tudom. S ők
is tudták.

Bármennyire elfoglalt volt is, aggódva figyelt arra a kevés reményre, amit még nyújthattam neki. Egy baloldali híres karikaturista megtanított arra, hogy az újság mindenk előtt egy fekete-fehér tábla, s az ide szánt rajznak ezekhez a nyomdatechnikai adottságokhoz kell alkalmazkodnia. Nos, így kiokítva megrajzoltam néhány politikus karikatúráját. Apám elvitte a párt újságához, s ez annál készségesebben elfogadta közreműködésemet, mivel ragaszkodott az övéhez. Egyik áldozatom ahhoz a módszerhez folyamodott, hogy elkérte tőlem az eredeti rajzot, s aztán saját kezűleg írt levélben meg is köszönte. Nem kisebb ember volt ő, mint a minisztertanács volt elnöke. Bizonyos tekintélyre tettem szert. Mivel rajzolni tudtam, írhattam is. Tizenöt éves koromban elfogadta írásomat egy jónevű hetilap, s előkelő helyen közölte. Elfelejtődött, hogy sikeremet atyai ajánlásoknak köszönhettem, s körülöttem egyesek elkezdtek arról álmodozni, hogy voltak már olyan nagy írók, akik nem rendelkeztek egyetemi diplomával... Rólam volt szó, s ez így is maradt egészen addig, míg csak ambícióm arra nem készítetett, hogy tiszt legyek a tengerészetnél. Az igazat megvallva az ilyen autodidakta írók névsora elég rövid volt, de részemről csak egy icipici jóakaratra lett volna szükség, hogy még egy név odakerüljön. Mindenesetre az említettek türelemmel vártak.

Én azonban már ismertem, milyen művészien tudok azonnal csalódást okozni. Görög templomaim iránt érdeklődött valaki? Karikatúrákat készítettem, hogy meséket írassak, amikor rajzaimat közölték. Regényírók láttak bennem? Párizs környékén nagy csónakázásoknak szenteltem magam, mégpedig annyira, hogy apám levette rólam a kezét, s felszólított, keressem meg kenyeremet. Mivel sejtelmem sem volt, hogy kezdjek hozzá, tizenhét éves koromban bevitt egy barátja által vezetett esti újság

szerkesztőségébe. Különféle feladatokat kaptam, főképp azonban tanulnom kellett a mesterségben jártas kollégáktól. Volt köztük néhány befutott újságíró, na meg néhány fontos személyiség fiacskája. Valamennyi jóval idősebb volt, mint én. Egyesek, akiket elkísértem a rendőrségre, a bűntett színhelyére vagy a hulla megtekintésére, kedvesen segítettek, hogy összeállítsam a szkepticizmusnak és a naivitásnak azt a keverékét, ami bizonyítja, hogy az újságíró mindent látott, ugyanakkor csodálkozik olyasmin, ami már senki számára sem meglepő. Mások viszont, akik megérezték, hogy az élet igen keveset tartogat számukra, kihasználták ifjúkori szabadságukat, magukkal hurcoltak mindenféle sötét helyre, ahová nagy hálával követtem őket.

Gyermek voltam, a szerkesztőség kisinasa. Jól bántak velem, olykor megbíztak, írjak cikket a hulló levelekről vagy valami macskakiállításról. A bűnügyektől viszont lassanként fölmentettek, ugyanis nyomozásaimnak, kérdőzködéseimnek szinte soha nem volt semmi eredménye. Valami szerencsés végzet kísért: vagy az áldozat volt makkegészséges, vagy életben maradt az öngyilkos. Kedvemre volt az újságírás, feltéve, hogy nem kellett szembe szállnom az újságra bizalmatlanul tekintő házmesterekkel; különösen az esti lapokat nem szívelhették, szenzációs címei bizonyára a nemkívánatos éjszakai felfordulás benyomását keltették bennük. Kiábrándult szakemberek társaságában ismertem meg a világot, a bűn és a siker kivételeinek sajátos világát. Felnőtt életet folytattam, még mielőtt ezt az életkort betölthettem volna. Azokhoz a kölykökhöz hasonlítottam, akik pontosan akkor a leggyerekesebbek, amikor nem akarnak gyereknek látszani, s a törvényes nagykorúságban csak annak a határvonalnak átlépését látják, amin túl mindent szabad. Ezt gondoltam én is, de hála Istennek, nem tettem semmi rendkívülit, azt

leszámítva, hogy szabadulni szerettem volna a női befolyástól, mondván, hogy ellágyítja azt a bárdolatlan személyiséget, amelyet — önmagamot állítva — saját magamból akartam kialakítani, s amihez szemmel láthatólag hiányoztak a szükséges eszközök.

Anélkül, hogy tudatosítottam volna, számos jó példa jelelte meg életemet, így erkölcsi szempontból védve voltam a rossz ellen. Ugyanakkor a legjobb úton voltam affelé, hogy kortársaimnak bemutassam a szocialista ember antiszociális változatát. Ekkor azonban a véletlenek tapintatos összejátszása következményeképp, váratlanul behullottam az isteni csapdába. Ezt fogom most elmesélni.

Mindenekelőtt egy találkozásról kell beszámolnom. A Szajna partján történt, az Austerlitz pályaudvar magasságában, a folyót átívelő vashíd alatt. Ott, a metró zakatolása és az uszályok surrogása között helyezkedett el az Orvos-Törvényszéki Intézet téglalapülete. Nekidőltem a korlátnak, s nézegettem a tovafutó víz mélabús táncát. Ekkor egy ismeretlen fiú társult mellém.

Huszonöt-huszonhat éves lehetett, puha kefefrizurája gunyorkás külsőt kölcsönzött neki. Hogy összepréselt ajka között szinte vízszintesen tartsa füstölő cigarettáját, szemét hunyorgatva összehúzta; az így keletkezett, önmagukba visszahajló hamiskás ráncok megannyi kérdőjelként hálózták be az arcát. Mindenesztül azt a benyomást keltette, hogy alig-alig tudja féken tartani kacagását. Valahol a szája sarkában vagy pedig hirtelen kinyílt, kék szikrákat szóró szemében, időnként megjelent egy-egy mosoly.

A kölcsönös közhelyek után azonnal rátért — nem merném állítani, hogy jövelete céljára, de — a múltamra, jelenemre és jövőmre vonatkozó legegyszerűsebb kérdésekre. Teljesen felkészületlenül talált. Végül azt akarta megtudni, mi az életeszményem. Nos, ez volt az a kérdés, amit én még soha se vetettem föl saját magamnak.

Volt néhány, apámtól származó és a voltaire-i szkeptikus gyanakvás által kiszínezett eszményem; de egy életeszmény? Voltaképp mi fán terem az? Nem voltam biztos abban, hogy van-e róla valami fogalmam. A Szajnáan lefelé úszó hajók látványától ihletve, vagy egyszerűen kedvenc szórakozásomra gondolva, röviden ezt válaszoltam: „*A rowing*”. Vagyis — persze mindenféle szellemi utalás nélkül — az evezés.

Válaszom elképesztő hatást váltott ki. Ha nem lett volna ott a korlát, kérdező partnerem a nevetéstől a vízbe esett volna. Arcvonásai valóságos vitustáncba kezdtek, álla a térdéhez ért, könnyei csorogtak a nevetéstől, megdöbbenően és szinte félelmet ébresztve, kacagott, oly módon, hogy előttem is azonnal nyilvánvalóvá lett hitvallásom komikus volta. Láttam magamat, amint sehonnan se indulva és semmi felé tartva örökké az eszmény magasságában evezek. Kicsit halkabban, de én is vele nevettem. A halottszemlénél ritkák a vidámság megnyilvánulásai. Kinyílik az ajtó, s a küszöbön megjelenik az orvos. Nem azért — mint attól egy percre tartottam —, hogy megsértődjék, hanem hogy közölje munkája eredményét. Még váltottunk néhány szót, aztán elváltunk. Láttam, hogy távoztában meg-megrázkódik a háta a nevetéstől. Egy évnek kellett eltelnie, hogy ismét találkozzunk. A véletlen ugyanannál az újságnál hozott minket össze. De mint Napóleon mondta: a véletlen nem tesz soha semmit.

„Valaki” fiaként az ember könnyen talál magának állást. A baj csak az, hogy ugyanilyen könnyen el is veszítheti. A ránk vonatkozó dolgok máshol intéződnek el. Egy szép napon addigi újságom minden további magyarázat nélkül fölmondott. Másnap apám bejuttatott az ellenzéki újsághoz. A lap tulajdonosa egy baloldali érzelmű gazdag hajótulajdonos volt. Mielőtt bevezetett volna a szerkesztőségbe — ahová maga soha nem járt be —, a Tözsde-negyedben lévő zord kis irodájában atyai beszédet intézett hozzám. Ott találkoztam ismét, a szerkesztőség „fizetett csavargói” között azzal, aki kinevetett a hullaház bejáratánál. Willemin volt a neve, keresztnéve meg azonos az enyémmel. Azonnal valamifajta cinkosság alakult ki közöttünk. Gyakran kérdeztem önmagam, miért, de választ soha nem találtam rá. A lehető legkevésbé hasonlítottunk

egymásra. Én magam meglehetősen puhány voltam, húszéves koromhoz illő adagban kesernyés, végképp nem társas lény, egyike azoknak az álmok nélküli álmodozóknak, akiket mindig zavarunk, amikor éppen semmi tenni-valójuk sincs. Willemin ezzel szemben eleven volt, odaadó, tele életkedvvel és kiváló humorérzékkel. E képességei révén a lét vidám hőskölteménnyé változott, amiben nem a logika, hanem a rím bizonyult egyértelműen fontosabbnak. Willemin egy lotaringiai tanítónő harmadik fia volt. Anyja három fiúval és egy leánnyal maradt özvegy. Mind a négy valóságos zseni volt.

A legidősebb — mindig mindenben első — meghatározatlan időre halasztotta, hogy fejére tegyék az egyetemi végzettség babérkoszorúját. Már jó neve volt a tudományos kutatásban, kiváló eredményekkel dicsekedhetett a matematika és a filozófia területén, s a forradalom tábornokainak életkorában lépett be a maga választotta akadémiába. Aztán némi csalódást okozott, amikor állatorvosi hivatást és folklór iránti érzéket fedezett föl magában.

A második az orvosi egyetemen tanított. Egy napon megindult tanítványainak elmagyarázta saját agydagana-tának diagnózisát. Ez után a világon egyedülálló kurzuson bemutatta betegsége fejlődését és a részben általa irányított iszonyú műtétet. Aztán meghalt. Hős volt.

A leány, kiváló tanulmányi eredmények után, férjhez ment egy bányamérnökhöz, aztán vele együtt eltűnt valahol az Alès vidékén. A legfiatalabb fiú — az én ismerősöm — pályája nem volt egyenes ívű. Az orvosi tanulmányokat otthagyt a konzervatóriumért, aztán a konzervatóriumot az újságírást, de fuvolajátékával előbb még elnyert valami díjat. Anyja nyugtalanul egészen Párizsig követte. Hozta magával szeretetének és bölcsességének bőséges adagját. Ez az utóbbi készítette például

arra, hogy köszönetet mondjon „az úrnak, ott a beszélő órában”, akinek lekötelező szolgálatkészsége újra meg újra meglepte. Képtelennek érezte magát arra, hogy udvariatlan legyen egy személy iránt, aki oly végletekig előzékeny, hogy nemcsak az órát és percet adja meg neki, hanem még a másodperceket is. Tudta jól, hogy rút kiskacsája éppúgy hatyú, mint a többiek. Ha ezt még mindig nem tette nyilvánvalóvá, annak csak az az oka, hogy nem elég gonddal „költötte ki”. Ezért nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy le ne simítsa egyik szárnyát, a „fióka” meg azzal mulattatta magát, hogy jól felborzolta tollait. Különben is eljutott útkeresése végére. Mivel csupa olyan fiatal kollégát látott maga körül, akik csaknem mindnyájan félbeszakították tanulmányaikat, elhatározta, újra tanulni fog. Amíg mi hajótulajdonosunk karszékében lustálkodtunk, várva valami vulkánkitörésre, ő a szerkesztőség egy sarkába, két halom orvosi könyv között, nekigyürkőzve, makacs kitartással tanult. A bozontos szemöldöke fölé emelkedő kék cigarettafüst-csík engem egy elhagyott, de még füstölő táborra emlékeztetett.

Ritka, különleges kiadású jelenség voltunk mindketten, afféle párjavesztett szíamiakból készített fogat.

Ebben a barátságban éltem le fiatalságom legszebb éveit. Boldog tulajdonosa voltam, egy figyelemmel telt idősebb testvérnek, aki vigyázta munkámat és egészséget. Ha egy este nem volt kedve főzni Bourbon-rakparti kis lakásában — ami ugyan nem a Szajnára nézett, de legalább átható tekintetet vetett a Léon Blum Könyvtárra —, a Saint-Louis-sziget egyik hídjá alatt csak úgy zacskóból, „nyomtatott” sültkrumplit ettünk, akarom mondani sült krumplit, rajta a ráragadt újságpapír nyomdafestékével.

Katolikusnak született, de aztán tizenöt éves korában „elvesztette a hitet”, hogy aztán olyan eredeti módon találja

meg ismét, ami méltó zsenijéhez. Egy napon részt vett a keresztény filozófus, Stanislas Fumet egy előadásán. Fel-tűnt neki, hogy az előadó a XIX. századi írók között nagy megbecsüléssel emleget egy bizonyos Ernest Hellot. Soha nem hallott róla se az iskolában, se másutt. „Ha nem ismerem egy ilyen neves gondolkodó nevét, mondta magában, ez azt jelenti, hogy igen keveset tudok, helye-sebben semmit se tudok.” Ezt alázattal el is ismerte egy templomban, s egyszeribe minden a helyére került. A visszatérő hit két váratlan ajándékot hozott magával: a lélek örömet és szabadságát. Legalábbis ezt állította nekem anélkül, hogy meg akart volna győzni.

Alázatos lett, s kezdte ezt másokba is bevéteni. Végtelenül egyszerű módszerével, megéreztetette az emberrel, milyen szamar módon viselkedik az étellel, a világgal szemben, amikor vakon poroszkál a végtelen mezsgyéjén, s mennyit nyerne, ha ezt minden további várakozás nélkül elismerné, és megragadná a megalázkodás nagyszerű alkalmát, amit most a felebaráti szeretet felajánl neki. Mindezt nagy képzelőerővel és lelkesedéssel tette, nem volt benne egy szikrányi gőg vagy önelégültség sem, mivel ő maga a kegyelem által és természeténél fogva teljesen alázatos volt. Mindent átfogó alázata valamilyen módon „önmagát árasztotta szét”, amint ezt a teológia a szeretetről állítja. A „szamarak” hírnevüknek megfelelően csökönyösöknek mutatkoztak, s az összes erény közül, ami csak hiányzott belőlük, kétségtelenül az alázat miatt fájt legkevésbé a fejük.

Szükségtelen mondanom, szemében én is szamar voltam, mégpedig különösen szerencsétlen fajta, egyike a republikánus szamaraknak. Isten nélküli, vörösre festett, ordító propagandával megtömött példány. Eszmémnek nem volt előtte semmi tekintélyük. Én sem tartottam sokra

az övéit. Egyedül ő alkothatta az alapját és a csúcsát valamiféle anarchista királyságnak, merthogy ilyennek vallotta magát. Ennek az egészen személyes ideológiai kombinációnak megvolt az a figyelemre méltó előnye, hogy saját magát semmisítette meg, s egyszerűen kikerülte a rendszeres érvelés vitáját. A többit elintézte a humor. Esténként, hídjaink alatt, hosszú beszélgetéseket folytattunk, amik egyébként nem vezettek semmire. Körülöttünk az emberek háborúról beszéltek: vagy arról, amiről nem győztek eleget mesélni, vagy arról, ami hamarosan ki fog törni. Nekünk a napi bűntények és abszurd ügyek szolgáltatták a témát: mindegyikünk a maga meggyőződése szerint mondta el róluk megbotránkozó erkölcsi ítéletét. Ő a bal-, én meg a jobboldal irányítását véltem bennük felfedezni. Miután megállapítottuk, hogy nem értünk egyet, leszögeztük teljesen szétváló, ugyanakkor szétválaszthatatlan nézeteinket.

Mindent összevetve azt hiszem, hogy a politika és „napi” események nem foglaltak el lelkünkben nagyobb helyet, mint az anekdota Brueghel festményén, ahol a kompozíció elméletileg legfontosabb alakja a hegyekkel, mennybolttal és óceánnal elborított vászonnak csupán egy kis sarkában talál helyet. Mégis folyton visszatértünk a bal- és jobboldal, a monarchia, a köztársaság témájára anélkül, hogy csak lépést is tettünk volna egymás felé. Végül azzal a reménnyel, hogy megadhatja a kegyelemdőfést megátalkodott szocializmusomnak, sziámi barátom egy napon kölcsön adta Bergyajev: *Új középkor* című művét.

A könyv teljesen célt tévesztett, de oka lett annak a félreértésnek, ami megtérésem kezdetét jelentette.

Ekkor következett az az esemény, amely életem központja, helyesebben kezdete: újjászületés a keresztség kegyelmében.

Ez az esemény bennem olyan rendkívüli forradalmi változásokat eredményezett, egy pillanat alatt annyira megváltoztatta létmódomat, szemléletemet és érzésvilágomat, oly gyökeresen átalakította jellememet, s oly szokatlan nyelven szólaltatott meg, hogy családom riadót fűjt. Előző nap még lázongó, szemtelen fiú voltam, bár statisztikai szempontból kétségtelenül normális, aki az ismeretes gondolatvilágban mozgott, érzelmi nevelése megfelelt, hogy úgy mondjuk, saját kora lehetetlen viselkedésének, végeredményben képes volt mindenre, csupán meglepő lépésekre nem. Másnapra szelíd, csodálkozó, ünnepélyes örömmel telt gyermekké váltam, aki csak nagy nehezen tartotta vissza magát attól, hogy kiárassza benső gazdagságát környezetére, amely zavartan nézte, hogy ez a különleges bogáncs most egyszerre rózsát virágozik.

Mivel azt hitték, meg vagyok babonázva, jónak találták, hogy megvizsgáltassanak egyik meggyőződéses szocialista és ateista orvosbarátunkkal. Ez volt annyira ügyes, hogy nem rendelőjébe hívott, ahol ki se nyitottam volna a szám, hanem otthonába, baráti látogatásra. Csak úgy közvetetten kérdezgetett, nem szívóskodott, látszólag nem is kíváncsiskodott, s csak hosszas köntörfalazás után tért rá az őt érdeklő pontokra. E kötetlen beszélgetések némelyike annyira csodálatba ejtette, hogy apámmal így közölte végkövetkeztetését: Ez a „kegyelem” volt, a „kegyelem” egyik hatása, semmi több. Nincs semmi ok a nyugtalanságra.

Úgy beszélt a „kegyelemről”, mint valami különös betegségéről, felsorolta könnyen felismerhető szimptomáit. A

baj természete még nem a betegség? Nem. A hit nem támadta meg az értelmet. Van rá orvosság? Nincs, a betegség magától halad a gyógyulás felé. Ezek az engem hatalmukba kerítő misztikus válságok, az én koromban, általában két évig tartanak, nem hagynak sem károsodást, sem nyomot. Csak türelemre van szükség.

Anyám nem kérdezett többet. Átváltozásom reményét ébresztett benne, s ha ezt a vallásnak kell köszönni, nos, volt benne annyi realizmus, hogy egyszerűen hálás volt érte. Apám viszont kezdetben, még mielőtt az orvostudományhoz folyamodott volna, kevésbé mutatkozott hajlékonynak. Attól a néhány embertől, akik oktattak, magyarázták az Egyházat és a kereszténységet, titoktartást kértem. Átláttam, milyen visszatetsző lehet apámnak, a közismert és elkötelezett szocialistának, hogy otthonában saját fia mond neki ellent. Azt hittem, elég elővigyázatos voltam, hogy a kis naphírekben ne szerepeljen katolicizmusra való áttérésem, s így az semmiképp ne váljék politikai szenzációvá.

Sajnos a titok kiszivárgott, s apám a lényegét kivéve, megtérésem minden pontos részletéről egy szélsőjobboldali napilapból szerzett tudomást. Az újság természetesen nem lelkem iránt érdeklődött, jobbra csak azt hangsúlyozta, milyen kevésbé fogott rajtam a szocialista nevelés, hiszen „Asszisi Szent Ferenc társaságát” választottam, nem pedig apám barátaiét. A szempont nem volt valami emelkedett, de az ütés talált. Apám mindebből azt értette meg, hogy a néhány alattomos pap által támogatott jobboldal kihasználta jellemem gyöngeségét és ítélőképességem hiányát, hogy így intézzon támadást öellene. Ingerült volt, látni sem akart. Hogy nem akart velem beszélni, ez nem volt újság belfortain-i életszabályunk szerint.

Egy ideig anyám a szobámba hozta az ételt, aztán

valamit enyhült a fogság, visszatérhettem a közös asztalhoz. Ekkor szóltak az orvosnak. Egy bizonyos *modus vivendi* alakult ki. Elnézték vallási hóbortomat, de csak azzal a feltétellel, hogy tapintatos leszek, mint ahogy ők is azok. Megkértek, ne próbáljam térítgetni húgomat (aki mégis katolikus lett, sőt rá néhány évvel anyám is). Tiszteletben tartva közös megegyezésünket, egy belső katakombafélébe vonultam vissza, pedig úgy tele voltam bizonyossággal és örömmel, s úgy szerettem volna mind ezt szétosztani, kiárasztani, prédaként közrebocsátani! Mivel szolgálati lakásban laktunk, kora reggel lopva osonnam ki, még mielőtt a házmester megkezdte volna szolgálatát, csatlakoztam kedves szíami barátomhoz, aki egy utcasarkon várt rám kis kocsijával, aztán együtt mentünk a hajnali misére, a Notre Dame-ba vagy máshová. Társaságunkat egy vagy két szürkehajú, fekete szalmakalapos nénike alkotta. Elnéztem, hogy kapaszkodnak a térdeplőbe, mintha csak egy mini Jákob-lajtorja lett volna. Meg is állapítottam: talán az idős emberek nemzedékről nemzedékre megtartott hűségének köszönhetem, hogy a kijelölt órában egy érintetlen vallást találtam. Hálás szeretettel néztem rájuk, és gondoltam mindazokra, akik megőrizték a hitet — egy kicsit így is mondhattam volna: akik nekem megőrizték a hitet. Az a gondolat, hogy a vallás még az én érkezésem előtt eltűnhetett volna a föld felszínéről, még utólag is megremegtetett.

Szalmakalapok és szalmaszékek, az evangélium magja és az ostya búzája — milyen jól megvoltunk a szürke boltívek alatt, ennek a hatalmas csűrnek a magányában, ahol a pap a születő nap észrevétlenül halk zenéjétől kísérve az oltáron véghezvitte csendes csodáját!

Mise után átvettük őrhelyünket az újságnál; jól láttuk, hogy a belőlünk áradni készülő gazdagság nem érdekelt

senkit. Két Amerikából visszatérő Kolumbusz Kristóf voltunk az általános közöny légkörében. Egyesek megfutottak buzgóságunk előtt, mások kijelentették, hogy ők már előbb fölfedezték Amerikát, s onnan már réges-régen visszatértek. Lehetséges lett volna? De hisz oly keveset beszéltek róla s oly rosszul! Hívatott a mindenható főnök is. Kedves, de kemény homíliát tartott a miszticizmus veszélyeiről, ez ti. bizonyos határokon túl súlyos károkat okozhat az emberben. Legfőképp azonban: semmiképp se menjek szerzetesnek! Visszavonhatatlanul belegabalyodnék s szüleimet a teljes kétségbeesésbe sodornám. S egy napon én is, kétségtelenül, erre a sorsra jutnék. Megértettem? Igen, megértettem, de rosszul hallottam őt; hangja egy távoli, elsüllyedt világ mélyéből jutott el hozzám. Szerettem volna segíteni rajta. Meglepődve vette tudomásul.

Kivel oszthatom meg, amit kaptam, amitől meg voltam részegülve? Otthon, szocialista barátaink kicsit gyöngélméjűnek tartottak, s ennek megfelelő szelídséggel bántak velem. Az újságnál, miután elült a kíváncsiság, világos volt, hogy rontjuk a hangulatot. Végül is arra szorítkoztunk, hogy egymás között cseréljük ki gondolatainkat. A szerkesztőség folyosója volt az a kolostor, ahol egészen új örömeinkről eszmecserét folytattunk. Máskor meg biztonságunk végett képzeletbeli személyekkel találkákat eszeltünk ki — ellentétben az ősi szokással, ami alkalmas alibit keres az efféle érzelmi kalandok fedezésére.

Egyetlen kollégánk szerette volna megtudni, miről beszélgetünk, min nevetünk és miről sustorgunk egymás között. Hogy még jobban felcsigázzuk érdeklődését, félig komolyan, félig tréfásan felelgettünk, hogy valami olyan dologról, szóval hogy olyasmikről beszélünk, amiket nem érthet, mivel nincs megkeresztelve, nem is hisz, s nem is vágyódik erre. Minthogy jóakarataiban élénken tiltakozott,

azt az utasítást adtuk neki, ha valóban keresi a hitet, menjen érte a Saint-Nicolas-des-Champs-templomba, s ott biztosan megtalálja. Ennyi elég volt neki. Ezentúl egy hónapon keresztül minden áldott nap reggel ott volt a hatórai misén. Mi meg vállaltuk a garanciát a sikerért. Nem szabad elfelejteni, hogy fiatalok voltunk, és azt sem kell hangsúlyoznom, hogy semmiben sem kételkedtünk. Társunk aprólékos gonddal követte utasításainkat. Minden reggel elment a misére. „Nos?” — kérdeztük, amikor megérkezett a szerkesztőségbe. „Semmi” — válaszolta lesújtottan. Két hét múlva: semmi, három hét múlva: semmi. Fojtogató nyugtalanság kezdett erőt venni rajtunk. A hónap eltelt, s mi valóságos transzban voltunk. Megtalálta-e az általunk oly oktanul beígért hitet? Nem, válaszolta egy rettenetes fintorral. Kénytelen volt megállapítani, hogy még mindig nem hisz, magabiztosságunk és biztosítékaink ellenére sem. Le voltunk sújtva.

Másnap — legnagyobb meglepetésünkre — a mi megszállott barátunk (akkortájt így nevezték a keresztény hittanulót) megint elment a templomba. Hite ugyan most sem volt, de a miséről nem tudott lemondani, s végül is a leghétköznapiabb módon vált kereszténnyé: sóvárgása és konoksága által. Az ő *órájában* és nem a miénkben. Kitartása nyomán csodálatosan úde hitet kapott, s hozzá még azt a képességet, hogy isteni hívásra cselekedjék. Egy kis hal nevét viselte. Most is benne van a hálóban.

Eljárásunk azért nem volt mindig ennyire furcsa. Különbben is hiába törtük volna magunkat, ritkán akadtak kíváncsiak. Elöttem elég hamar világos lett, hogy addig nem hisznek nekem, sőt meg sem hallgatnak, amíg nem bizonyítom józan eszemet, alkalmasságomat arra, hogy tudok úgy élni, mint mindenki más: képes vagyok vizsgákat letenni, magam is meg tudom keresni kenyeremet,

nincs szükségem protekcióra. Ha ilyennek látnak, követni még bizonyára nem fognak, de legalább meghallgatnak. Meggyőződtem arról, hogy mielőtt Istent akarnám bizonyítani, előbb saját magamat kell bizonyítanom. A hamarosan következő beszámolót sokszor elnapoltam, s miközben mindenáron ésszerű akartam lenni, végül is azt kockáztattam, hogy túlságosan is csak az voltam. Ha még szabad tennem egy szellemes megjegyzést: azt mondhatnám, hogy megtérésem után annyi időt fordítottam egyensúlyom bizonyítására, hogy végül csaknem elvesztettem.

Menet közben jöttem rá, hogy engem semmi sem készített fel előre a vallásra, csupán az, hogy nem volt vallásom. Ha szüleimnek — akiktől egyébként mindig csak szeretetet és jó példát kaptam — lett volna hitük, természetes módon közölték volna velem is. Mivel azonban nem volt — pedig a szocializmus még nem oltotta ki teljesen anyám protestantizmusát —, természetesen saját világnézetükben neveltek fel, s így húszéves koromig ez volt az én világnézetem is. Kiskoromról semmit sem hallgattam el, amit el kellett mondani, ugyanakkor semmit sem mondtam arról, amit az akkori, s ma már divatjamúlt szokás szerint illet elrejtetni, vagyis a fiataikor élményeiről és zavarairól, nem is lett volna senki, aki megtanított volna, miben is állnak ezek.

Végül is sajnálom, hogy oly sokat beszéltem egyes szám első személyben. De hát hogy lehet kikerülni ezt a kellemetlen szükségszerűséget? Amikor egy kiváló és rendkívüli képességű embernek elmeséltem történetemet, a végén nem titkolt csodálkozással így kiáltott fel: „Én magát nagyon kedvelem, de végül is, *miért maga?*” Erre a kérdésre csak egyetlen válasz van, hogy nincs válasz. Mindennapi, ráadásul jó néhány gyöngeséggel terhelt fiú voltam, csak két különleges ismertetőjeggyel rendelkeztem: bomba által fölhasított lábam, továbbá kimondott hajlamom egy bizonyos „távollétre” értelmi, morális és lehetőleg fizikai vonatkozásban is. A Szentírás szerint a kegyelem nem személyválogató, s nézetem szerint eléggé megmutattam, hogy hozzám fordulva mindenki máshoz is fordult. Ami velem történt, bárkivel megtörténhet, jobbakkal, kevésbé jókkal, azzal, aki semmit sem tud, sőt azzal is, aki azt hiszi, hogy tud valamit. Megtörténhet az olvasóval: holnap, talán még ma este, de egy napon biztosan.

Nyikolaj Bergyajev kiváló koponya volt, szellemét csordultig töltötték a gondolatok, úgyhogy súlyuk alatt nyelve olykor akadozott. Azóta már csodálom őt, akkor azonban igen nagy hibájának tartottam, hogy hitt Istenben, s nem tudományos feltételezésként beszélt róla — amit még csak elfogadtam volna —, hanem mintha valóságosan léteznék. Márpedig ezt a létezést szerintem még bizonyítani kellett. Mennyire méltatlan egy filozófushoz, hogy a világ és a történelem magyarázatára, szinte kibúvóként, egy Istenhez folyamodik! Micsoda értéke volna egy detektívregénynek vagy egy klasszikus gyilkossági rejtélynek, ha a megoldást egy falon is áthatolni képes, valami természetfeletti lény közbelépése szolgáltatná?! Nos, annak idején így okoskodtam, s Bergyajev: *Új középkor* c. műve ezért nem gyakorolt rám semmiféle hatást. Ez az író vallásos szerző. A marxizmusra, az orosz forradalomra és a francia forradalomra vonatkozó, hitéből fakadó megállapításai nem nekem szóltak, egyáltalán nem hatottak rám. Willemin barátomnak, mikor kíváncsian érdeklődött, ilyen értelemben válaszoltam: „erről a könyvről nem kell vitázni”. Isten léte állításként szerepelt benne, a többi annak egyenes következménye. Semmifajta vitára sem nyílt lehetőség.

Ő pontosan fordítva értette, vagyis hogy Bergyajev meggyőződött. Rettentően örült, s közös étkezéssel akarta megünnepelni ezt az eseményt. Nos, ilyesmire mindig kapható voltam. Szerettem nagyon társaságában lenni, kedveltem mozgékony szellemét, képességét, hogy mindenben — fuvolajátékban, orvostudományban, újságírásban, sőt lotaringiai szakácművészetben vagy komikus utánzásban — kiváló teljesítményt nyújt. Jóllehet nem

osztottam eszméit. boldog voltam, ha ugyanazon nevet-
hettem, amin ő. Mivel kevés érzékem volt a világos hely-
zetek iránt, vagy attól tartva, hogy megfosztom jókedvé-
től, nem volt bátorságom, hogy felvilágosítsam tévedéséről.
Meghagytam hát örömében. Úgyis vacsorázni fogunk,
gondoltam, lesz bőven idő, hogy majd a desszertnél
kiábrándítsam. Így festett tehát az a példás félreértés,
amelyről néhány lappal előbb írtam, s ami megtérésem
kezdetét jelentette.

Lapzártakor, valamivel délután öt óra előtt, beszálltunk
öreg kocsijába — a magunkfajta fiatal emberek számára ez
akkoriban hallatlan luxust jelentett —, aminek egyik ajtaját
csak könyökünk segítségével lehetett zárva tartani. A Saint-
Louis-szigettől elég messze, áthaladtunk a Szajnán: tehát
nem őhöz megyünk. A Place Maubert-nél feltételeztem,
hogy úticélunk a Rue Mouffetard, ahol nyomtatott sült-
krumplit lehet venni. Ezek szerint a hidak alatt eszünk
valahol. Semmi kivetnivalót nem találtam ebben. Egy
frankba kerül majd mindössze, aztán fizetünk még néhány
sous-t valami kellemesen savanykás, áttetsző kékes
folyadékkal dugig telt borosüvegért. Amikor azonban túlju-
tottunk a kereszteződésen, ahonnan a Rue Mouffetard
nyílt, nem találgattam tovább. Végül is, lehet, hogy egy
vendéglőbe megyünk, bár ehhez még túl korán volt. És
folytathatnám a jelentéktelen részletek sorolgatását. Az
olvasó észreveheti, hogy az ember szívesen bocsátkozik
részletekbe, amikor abban a szerencsében van része, hogy
jelen lehet saját újjászületésén.

Nem kérdeztem semmit. Hagytam, hogy ez a barátság
vigyen magával, nem törődtem azzal, milyen irányban. Az
útvonal egyre kevésbé volt magyarázható: nagy kört írtunk

le a Quartier Latin körül, aztán a Rue Claude-Bernard, majd a Rue d'Ulm visszavitt az eredeti irányba. Ki vezetett minket erre, a szünidőben teljesen elnéptelenedett környékre? Az Ecole Normale után egy pillanatra megálltunk régi Iparművészeti iskolám előtt. Társam kiszállt, s fejét bedugva az ablakon ajánlotta, hogy menjek utána vagy várjak rá pár percet. Vártam. Biztosan meg akar valakit látogatni. Láttam, átmegy az utcán, egy nagy vaskapu mellett — ami fölé egy kápolna teteje magasodott —, s benyitott egy kis kapun. Na jó, biztosan imádkozni akar vagy gyónni, szóval egyáltalán valami olyasmit akar csinálni, ami sok időt vesz el a keresztényektől. Eggyel több ok arra, hogy maradjak ott, ahol vagyok.

Július 8. A nyár csodálatos. Elöttem a napban fürdő Rue d'Ulm a Pantheonra néz, aminek erről az oldalról megvan az az előnye, hogy kiegyensúlyozott arányaiban mutatkozik meg. Hogy milyen gondolataim vannak? — Már nem emlékszem. Bizonyára ott kószáltak valahol a falak mentén, keresve egy kiugró részt, egy sarkot, egy mértani motívumot, ami mellett lehorgonyozhatnak egy rövid időre. Lelki állapotom? Tökéletes nyugalom, amit a lelkiismeret magától is képes biztosítani, vagyis azt akarom mondani, hogy nem volt bennem semmi olyasféle zavar, amelyről azt mondják, hogy előkészít a misztikus élményre.

Nincs szerelmi bánatom. Még aznap este — s ezt azoknak mondom, akik szakszerűségükre esküdve a vallást ellentéte által, a lelket a test, a többet a kevesebb és főképp a magasrendűt az alacsonyrendű által magyarázzák —, tehát nekik mondom, hogy randevúra készültem, az Iparművészeti Iskola egy fiatal német hallgatójával: szőke volt, finom arcvonásokkal, de picit kövérebb a kelleténél, így abban reménykedtem, hogy mérsékelt védekezést fog tanúsítani. A következő pillanatban teljesen el fogok róla feledkezni, eszembe se fog jutni, hogy ki-mentsem magam.

Metafizikai szorongás sincs bennem. Az utolsó ilyen élményem tizenöt éves koromhoz kapcsolódik. Akkor elég hevesen jelentkezett, amint erről e könyv elején már beszámoltam: az engem ostromló és megsüketítő világ-egyetem, amit nem tudok másképp nevezni, csak így: néma beszédesség, a közeljövőben ki fogja szolgáltatni nekem létezése titkát, hieroglifái kulcsát. Nos, egyáltalán semmit sem szolgáltatott ki, én pedig lemondtam arról, hogy további kérdésekkel hajszoljam. Szocialista barátaim-

mal egyetemben az volt a meggyőződése, hogy a világ voltaképp politika és történelem, a metafizika pedig a legkiábrándítóbb időpocsékolás. Mindenesetre, ha hittem volna, hogy létezik egy igazság, a papok lettek volna az utolsók, hogy megkérdezzem őket, és az Egyház — amit csupán néhány selejtes megnyilvánulásából ismertem —, az utolsó hely, ahol ezt az igazságot kerestem volna.

Foglalkozásom egy szikrát sem enyhítette szkeptikus életfelfogásomat, ellenben elhalványította azokat a félelmeket, amelyeket elbátortalanító fiatalkorom ébresztett szüleimben. Az újságírást túl fiatalon gyakorlom és még csak rövid ideje ahhoz, hogy afféle csalódásokat éltem volna át, amelyek vallásos érzések kirobbanásához kedvező ürt vagy magányérzést hozhatnának létre. Nincs semmiféle gondom, én sem okozok ilyet másoknak, Willem barátsága pedig távol tart azoktól a veszélyes kapcsolatoktól, amelyek fogva akartak tartani egy idő óta. Az általános helyzet is nagyon nyugodt, nincsenek se országos problémák, se kifejezett külső veszély. Még nem ütött a riadalom órája, az én esetemben sincs semmi vész. Egészségem rendben; boldog vagyok, már amennyire az lehetséges, s kellemes érzéssel tölt el a rám váró esti program.

Nincs bennem semmi érdeklődés a vallásos dolgok iránt, hiszen mindez már egy letűnt korba tartozik.

Tizenhét óra tíz perc. Két perc múlva keresztény leszek.

Én, a higgadt ateista, aki akkor természetesen minderről semmit sem tudtam, elunva, hogy kívárljam az érthetetlen ájtatoskodások végét, amik az előrejelzésnél hosszabban visszatartják barátomat, magam is benyitom a kis vaskaput, hogy mint rajzoló vagy mint báméskodó közelebből megvizsgáljam az épületet, amelyben — már hajlandó lettem volna ezt mondani — barátom egy örök-kévalóság óta időzik (valójában alig vártam többet, mint három vagy négy percet).

Amit a kapuzat fölött lehetett látni a kápolnából, nem volt különösebben lelkesítő. Semmit sem nyer azzal, ha az ember állva nézi — bocsássanak meg a kis nővérek, akiknek rövidesen kis testvérük leszek —, ha most valami rosszat mondok otthonukról. Az épület egy kis udvar mélyén áll, angol módra készített gótikus stílusban; olyan XIX. századi építészek tervezték, akik elhatározták, hogy rendet teremtenek a csúcsíves stílusban, így aztán megfosztották azt a mozgalmasságtól, az élettől. Mindezt nem azért írom le, hogy kétes gyönyörrel bíráljak egy hírnévre már nem számot tartó művészeti alkotást, hanem hogy világos legyen: az elkövetkezendőkben semmi része sincs a művészi megindultságnak.

A kápolna belseje sem ihletett meg jobban, mint a külseje. Egy kőhajó közönséges, vízvonat alatti része; sötétszürke vonalai megtorpannak és visszatérnek, még mielőtt létrejönne a szigorúság és a szépség ciszterci találkozása. Tisztán meg lehet különböztetni a hajó három részét. Az első, a bejáratnál, a félhomályban imádkozó híveknek van fenntartva. A környező épülettömeg miatt az üvegablakok csak gyöngye fényt eresztenek át, ez szóródik szét a szobrokon és egy virágdíszes mellékoltáron.

A második részt a fekete fátyolos apácák foglalják el; olyanok a fényezett fapad fölé hajolva, mint szépen egymás mellett üldögélő madarak. Később megtudtam, hogy ezek az „Engesztelő Örökimádás” nővérei. A kongregáció jámbor válasz az 1848-as forradalmi tavasz bizonyos szélsőségeinek engesztelésére. Viszonylag kevesen vannak — ennek a részletnek fontos volta később majd kiderül —, s azoknak a szemlélődő szerzeteknek sorába tartoznak, amelyek tagjai az elzárttságot választották, hogy minket szabaddá tegyenek, a homályt, hogy nekünk világosságunk legyen, s akikről a materialista világnézet — így az enyém is még egy vagy két percig — azt tartja, hogy semmire se jók. Valami imát mondanak, két hangon, a hajó egyik végéből a másikba felelgetnek egymásnak, majd szabályos időközökben a két hang eggyéolvadva kiáltja: *Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto*, utána ismét folytatja a békés hajózás váltakozó ritmusát. Nem tudom, hogy a zsoltárokról van szó, azt sem, hogy éppen a matutinumot mondják, s engem a kanonikus imaórák könnyed ringása dajkál.

A kápolna mélye elég jól meg van világítva. A fehérbe öltözött főoltár fölött egész sor növény, kandeláberek és más díszítő elem. Mindezt egy nagy fémkereszt uralja, közepén egy matt fehér korong. A kereszt végein három ugyanolyan nagyságú, de egy alig észrevehető árnyalattal eltérő korong. Megfordultam már templomokban, egyszerűen a művészet szeretetétől indítva, de még soha nem láttam *lakott* szentségmutatót, sőt, azt hiszem, még ostyát sem. Nem tudom tehát, hogy az Oltáriszentség előtt vagyok, ami körül két sor gyertya ég. A többi korong jelenléte és az aranyozott díszítő elemek bonyolultsága még nehezebbé teszi e távoli nap azonosítását.

Mindennek jelentése hidegen hagy, annál is inkább, mivel egyáltalán nem törekszem megfejtésére. A bejárat mellett állok, szememmel barátomat kutatom, de nem tudom felfedezni az előttem térdelő alakok között. Tekintem a homályból a fény felé siklik, aztán minden különösebb gondolat nélkül visszafordul a jelenlévőkre, a hívőkről a mozdulatlan apácákra, az oltárnál lévő apácákra, aztán, fogalmam sincs miért, megállapodik a kereszt bal oldalán égő második gyertyán. Nem az elsőn, nem a harmadikon, hanem a másodikon. S ekkor szabadul el hirtelen a csodák áradata. Egy szempillantás alatt lerombolja abszurd lényemet, és világra hozza azt a csodálkozó gyermeket, aki soha nem voltam.

Mindenekelőtt ezek a szavak hangzottak felém:
lelki élet.

Nem kiejtett szavak voltak, nem is én formáltam meg őket, hanem úgy hallottam, mintha olyan valaki suttogeta volna mellettem, aki látja, amit én még nem látok.

Alighogy e halkan mormoló előjáték utolsó szótaga eléri tudatos világom partját, megkezdődik egy ellenkező irányú lavina. Nem azt mondom, hogy megnyílik az ég; nem nyílik meg, hanem megindul valami csöndes villámlásként, hirtelen fölemelkedik, fölszáll e gyanútlan kápolnából, amibe titokzatos módon be volt zárva. Hogy is lehetne mindezt leírni ezekkel a hűtlen szavakkal, amelyek megtagadják a szolgálatot, és azzal fenyegetnek, hogy gondolataimat foglyul ejtik és átadják a fantáziaképek világának? Mivel festi le ezeket az a művész, akinek megadatott, hogy ismeretlen színeket sejtessen meg? Elpusztíthatatlan, végtelenül áttetsző, szinte elviselhetetlenül ragyogó kristály ez (egy fokkal világosabb már megsemmisítene engem), vagy még *inkább kék*, a tündöklés és a telítettség világa, egy másik világ, amely a miénket a befejezetlen álmok törékeny árnyai közé utalja. Ez a valóság, ez az igazság, ezt jól látom arról a homályos partról, ahol még tartózkodom. A világegyetemben van egy másik rend, és annak csúcán, a ragyogó ködfátyolon túl: Isten nyilvánvalósága, annak a jelenlétté és személylé lett evidenciája, akit egy perccel ezelőtt még tagadtam, s akit a keresztények *Mi Atyánk*-nak neveznek. Megtapasztalom, hogy szelíd, semmihez sem hasonlíthatóan szelíd. Szelídsége nem az a passzív minőség, amit az ember olykor e névvel jelez, hanem cselekvő, megindító, minden

erőszakon túllépő gyöngéd szelídség, ami képes arra, hogy a legkeményebb követ is szétrobbantsa, sőt a kőnél is keményebbet: az emberi szívet.

Özönlő, tökéletes beáradását öröm kísérte, ami nem más, mint a megmenekült ujjongása, az idejében kimentett hajótörött öröme, azzal a különbséggel, hogy én csak abban a pillanatban ébredtem tudatára, micsoda mocsárban voltam, tudtomon kívül, amikor fölemeltettem az üdvösségre. Ma azt kérdezem — mivel derékig még ez tart fogva —: hogyan is tudtam egyáltalán abban élni, lélegezni.

Ugyanabban a pillanatban új családot kaptam, az Egyházat. Az Egyház pedig azt a feladatot, hogy vezessen, amerre mennem kell, hiszen világos volt, hogy a látszat ellenére, még át kell lépnem egy bizonyos távolságközt, és ezt csak a súlypont áthelyezése révén lehet megszüntetni.

Mindezek az élmények, amiket alig tudok a gondolatok és a képek nyelvén megfelelően kifejezni, egyidejűek, az egyik beleolvad a másikba, tartalmukat hosszú évek múltán is képtelen vagyok kimeríteni. Egy mérhetetlen sokaságon át és túl mindent annak a jelenléte ural, akinek nevét soha nem tudnám leírni azon félelem nélkül, hogy megsértem gyöngédségét, s aki előtt élvezem annak a bocsánatot nyert gyermeknek boldogságát, aki fölébredve felismeri: minden ajándék.

Kint változatlanul szép idő volt. Ötéves voltam. Az előzőleg kőből és kátrányból álló világ egyetlen nagy kertté vált, ahol szabad játszom, mégpedig egészen addig, míg az égnek tetszik. A mellettem haladó Willemín valami rendkívülit fedezhetett fel arcomon, mert egy orvos átható tekintetével vizsgálva megkérdezte: „Mi van veled?” — „Katolikus vagyok”. Attól féltve, hogy nem fejeztem ki magam elég világosan, a vallomás teljessége kedvéért hozzátettem: „apostoli és római”, „Szemed egészen ki van tágulva!” — „Isten létezik, és minden igaz!” — „Nem, ha látnád magad!” Nem láttam magam. Bagoly voltam fényes nappal, aki belenézett a Napba.

Öt perccel később a Saint-André-des-Arts tér kávéházának teraszán mindent elmondtam barátomnak. Megküzdve a kifejezhetetlennel, végül is sikerült a lényegét lefestenem annak a hirtelen feltárult világnak és szikrázóan tündöklő valóságnak, ami minden zaj nélkül szétrobbantotta gyermekkorom otthonát és párává változtatta ismert tájaimat. Belső építményeim romjai beborították a földet. Nézegettem a járókelőket, akik nem láttak, s elgondoltam, hogy meg lesznek lepődve, amikor majd nekik is osztályrészük lesz az a találkozás, amiben nekem most részem volt. Biztos lévén abban, hogy előbb vagy utóbb mindenki-re ugyanez a szenzációs kaland vár, már előre jót mulattam a hitetlenek meglepődésén, azokén, akik olyan megingathatatlanul kételkedtek. Valamelyikünk földidézte azt a teatrális jelenetet, amikor egy diktátor két percet adott az égnek, hogy villámával agyonsújtja, s minthogy ez nem történt meg, úgy vélte, teljes tekintéllyel nyilvánosan kijelentheti: az ég teljesen üres. Hogy ez a porszem abszurd módon kihívást intézett a végtelenhez, hát nem tudunk

hová lenni a nevetéstől! Van Isten, sőt itt van, kinyilatkoztatja és ugyanakkor álcázza is az a világosság, ami szavak és képek nélkül mindent megértet és mindenki szeretetére készítet. Talán túlzónak tűnnek ezek az állítások, de mit tehetek én arról, hogy a kereszténység igaz, ha van egy igazság, ha ez az igazság egy személy, aki nem kíván megismerhetetlen maradni?

A csoda egy hónapon át tartott. Elragadtatva találtam meg újra minden reggel azt a világosságot, ami elsápasztotta a napot, és azt a gyöngéd szelídséget, amit soha nem fogok elfelejteni, s ami egész teológiai tudásomat alkotja. Hogy ezen a planétán meg kell hosszabbítanom tartózkodásomat, holott az ég szinte már a kezem ügyében volt, ez nem mutatkozott meg előttem nagyon világosan, de elfogadtam, igaz, nem annyira meggyőződésből, mint inkább hálából. Mindazonáltal a világosság és a gyöngéd szelídség napról napra vesztett valamit erősségéből. Végül teljesen eltűnt anélkül, hogy magamra hagyott volna. Az igazságot másképp fogom megkapni: miután megtaláltam, tovább kell keresnem. A Szentlélek kongregáció egy papja készített elő a keresztségre, tanított vallási ismeretekre; mondanom sem kell, hogy nem tudtam semmit. A keresztény hitletéteményről mondottakat vártam, és nagy örömmel fogadtam. Az Egyház tanítása igaz volt, a legutolsó vesszőig, ezt minden sornál fokozódó lelkesedéssel vettem tudomásul. Egyetlen dolog lepett meg: az Eucharisztia. Nem azért, mert hihetetlennek találtam, hanem mert csodálatba ejtett, hogy az isteni szeretet ilyen hallatlanul egyszerű módon közli önmagát, s főképp hogy e célból a szegények és a gyermekek táplálékát választotta, a kenyeret. A kereszténység által élém tárt kincsek között ez volt a legszebb.

Az áldások özönében azt hittem, az élet soha véget nem érő karácsony lesz. Az értem felelősséget vállaló tapasztalt emberek figyelmeztettek, hogy ennek a kiváltságos állapotnak vége szakad, hogy a lelki növekedés törvényei mindenkire érvényesek, hogy az érezhető kegyelmek zöldellő mezőin tett édes kirándulások után szikla, szakadék, kockázat következik, hogy nem leszek mindig boldog gyermek — meg sem hallottam. Eltökéltem, nem követem el másodszor is azt a hibát, hogy felnőtt leszek; ez volt az én bölcsességem, természetesen kevésbé biztos, mint az övéké. Nekik volt igazuk, nem nekem. A karácsony megünneplése után át kellett lábolnom az újból alattomosan megszilárdult világ dolgai, kövei és mocsarai között. És elkövetkezett nagypéntek is, nagyszombat is, a csönd, amikor elhal egy kiáltás.

Otthonomra kétszer szakadt az embert sújtható legnagyobb szenvedés. Az apák megértik ezt, az anyák még inkább; nem is kell többet mondanom. Kétszer léptem a falusi temetőbe — ahol az én helyem is ki van jelölve —, keresve a borzalomban az irgalom emlékét. Lázadásra képtelenül a kételkedés menekülését kizárva (magamat leszámítva kiben kételkedhettem volna?) ezzel az átdöfött szívvel éltem, s tudván tudtam, hogy Isten a szeretet.

Nem azért írok, hogy mesélgessek, hanem hogy tanúságot tegyek, s e tanúságtétel megköveteli, hogy még valamit elmondjak. A rám váró sír két fasor sarkán helyezkedik el. Egy nap, csak úgy kíváncsiságból, meg akartam nézni a szomszédos, pontosan mellette fekvő sírt: az „Engesztelő Örökimádás” nővéreinek temetkezőhelye volt. Tudom jól, hogy a lelkek kapcsolata közvetlenebb és kétségbevonhatatlanabb, mint hogy szükség volna jelekre. Nekem elég ez

az egybeesés. A kis nővérek, akik innen ötszáz kilométerre jelen voltak születésemnél, jelen lesznek halálom órájában is. Azt gondolom, azt hiszem, sőt tudom, hogy ez a két pillanat azonos, mint hogy végeredményben ugyanaz történik: az elveszettek eggyé válnak az újra megtalált gyöngéd szelídséggel.

Szeretet, hogy téged elmondjalak, rövid lesz az örökkévalóság!

ELŐKÉSZÜLETBEN ANDRÉ FROSSARD:

Van egy másik világ

André Frossard 1915. jan. 14-én született. Apja, újságíró és neves politikus, 31 éves korában a Francia Kommunista Párt első főtitkára volt. Apai nagyanyja zsidó családból származott; kelet-franciaországi falujukban csak zsinagóga állt, templomot nem ismertek. Anyai nagyszülei protestánsnak vallották magukat. Az egész család az elkötelezett szocialisták sorába tartozott. André tökéletesen ateista környezetben nőtt fel, ahol még csak fel sem vetődött Isten létének kérdése. A fiatalember húszéves korában találkozott teljesen váratlanul a keresztény igazsággal: egy barátját keresve belépett valamelyik párizsi templomba. Hogy mi történt ott alig egy-két perc leforgása alatt, hosszú évtizedek után ebben a könyvben írta le. A személyes, végtelen, jelenlévő Szeretettel találkozott, a nagy Ismeretlennel: Istennel.

Újságíró maradt, családot alapított, végigszenvedte a koncentrációs táborok poklát, tucatnyi könyve és cikkei által egyike lett a francia lelkiismeret éber őreinek. Egész életét azonban ez a Találkozás határozta meg.

„Ó Szeretet, az örökkévalóság is rövid lesz arra, hogy téged hirdesselek!”